

Miloš Hořejš

Nacistická germanizační a osídlovací politika v Protektorátu Čechy a Morava

Nacistická germanizační a osídlovací politika v Protektorátu Čechy a Morava

Miloš Hořejš

Recenzovali:

PhDr. Ludovít Hallon, Dr.Sc. (Slovenská akadémia vied)

PhDr. Barbora Štolleová, Ph.D. (Univerzita Karlova)

Na obálce: Příslušník SS z osídlovacího štábu rozděluje v cílových místech statky přesídlelcům. *Der Zug der Volksdeutschen aus Bessarabien und dem Nord-Buchenland*, Prag: Volk und Reich Bücherring 1942, s. 73.

Národní
zemědělské
muzeum

Práce vznikla za podpory Ministerstva zemědělství, institucionální podpora MZE-RO0823.

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

Národní
plán
obnovy

MSMT
MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Publikace byla vydána za podpory Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a Národního plánu obnovy v rámci projektu Transformace pro VŠ na UK (reg. č. NPO_UK_MSMT-16602/2022).

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Praha 2023

Redakce Alena Machoninová
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

© Univerzita Karlova, 2023
© Miloš Hořejš, 2023

ISBN 978-80-246-5502-4
ISBN 978-80-246-5527-7 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Poděkování	7
1. Úvod	9
1.1 Metodologie a prameny	27
2. Nacistické plány germanizace českého sídelního prostoru	32
2.1 Koncepty a plány germanizace východu Evropy	32
2.2 České země v plánech nacistů	42
2.3 Nacistické plány na germanizaci českého prostoru po vzniku protektorátu	47
3. Nacistická pozemková a osídlovací politika v odstoupeném pohraničí	67
4. Hlavní nacistické úřady a organizace podílející se na plánované germanizaci pozemkového majetku v Protektorátu Čechy a Morava	79
4.1 Rasse- und Siedlungshauptamt SS	79
4.2 Reichssicherheitshauptamt a Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums	95
4.3 Volksdeutsche Mittelstelle	104
4.4 Úřad říšského protektora a oberlandráty	114
4.5 Ministerstvo zemědělství a obnovení pozemkového úřadu	133
4.5.1 Ovládnutí VIII. a IX. odboru ministerstva zemědělství	133
4.5.2 Obnovení pozemkového úřadu a jeho činnost od nástupu Heydricha do konce okupace	147
4.6 Deutsche Ansiedlungsgesellschaft a její protektorátní pobočka Českomoravská zemědělská společnost	155
4.7 Hospodářský svaz německých osídlenců v Čechách a na Moravě	159
4.8 Deutsche Bodenverkehrsgenossenschaft a Deutsche Bodenverkehrsgesellschaft	162

4.9 Rasový výzkum na Německé Karlově univerzitě ve prospěch osídlovací politiky	163
5. Realizace nacistické pozemkové a osídlovací politiky v protektorátu	175
5.1 Právní podklady ke germanizaci půdy	176
5.2 Zákroky proti pozemkovému majetku židovských majitelů	182
5.3 Politika germanizace půdy cestou vytváření vojenských prostorů a dalších stavebních celků	201
5.4 Zákroky proti velkým pozemkovým vlastníkům – církve a šlechta	216
5.5 Osídlenci, jejich původ a přesun	270
5.5.1 Přesídlenci z jihovýchodní Evropy	270
5.5.2 Tridentští Němci a jejich přesun do protektorátu	282
5.6 Realizace osídlovacího procesu v protektorátu v osídlovacích oblastech	294
5.6.1 Projekt Košátky	303
5.6.2 Přesídlování v obvodu České Budějovice	313
5.6.3 Přesídlování v obvodu Olomouc	325
5.6.4 Přesídlování v obvodu Brno	331
5.6.5 Anatomie osídlovacího procesu v protektorátu	337
5.6.6 Realita osídlovacího procesu v protektorátu	362
5.7 Stavební aktivity pozemkového úřadu ve prospěch germanizace	372
6. Závěr	387
Summary	402
Seznam zkratk	412
Seznam tabulek a schémat	414
Použité prameny a literatura	416

Poděkování

Rád bych tímto poděkoval profesoru Eduardu Kubů, který mě přivedl k tomuto tématu a jehož podnětné rady a kritika spoluutvářely finální podobu mé práce. Děkuji kolegyním Báře Štolleové, Jitce Balcarové a Haně Králové za cenné rady. Výzkum na této práci byl založen na studiu široké pramenné základny. Chtěl bych tak poděkovat zaměstnancům všech vědeckých institucí a archivů, které jsem při zpracovávání svého tématu navštívil, za jejich vstřícnost vyhovět mým leckdy náročným badatelským požadavkům a za zpřístupnění pramenné základny. Patří mezi ně především Národní archiv v Praze, zde děkuji zejména kolegům Pavlu Dufkovi a Monice Václavíkové, Bundesarchiv v Berlíně, Moravský zemský archiv v Brně, Státní oblastní archiv v Praze, Státní oblastní archiv v Třeboni, Státní oblastní archiv v Zámrsku a Národní knihovna ČR.

V neposlední řadě děkuji celé své rodině, která trpělivě snášela mé pracovní vytížení.

Praha únor 2023

1. Úvod

Předkládaná práce vychází tematicky z disertační práce obhájené na Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v září roku 2018. Zabývá se pozemkovou a osídlovací politikou na území Protektorátu Čechy a Morava, na kterou nahlíží jako na nedílnou součást jednotné nacistické germanizační politiky, uplatňované v širším prostoru Německé říše. Kniha tak tematicky a svým důrazem na fenomén hospodářského nacionalismu navazuje na práce Jitky Balcarové „*Jeden za všechny, všichni za jednoho!*“. *Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření „sudetoněmecké identity“* (2013) a Barbory Štolleové *Pod kuratelou Německé říše. Zemědělství Protektorátu Čechy a Morava* (2014) vydané v nakladatelství Karolinum. Práce přináší nový pohled na osídlovací politiku a mechanismy jejího fungování na vyšších i nižších stupních v rámci řízení osídlovacího procesu po strukturální a organizační linii. Proponovaný výzkum této problematiky na území protektorátu je dalším příspěvkem k dokumentaci a objasnění celkových cílů nacistické okupační moci a přináší obohacení dosavadních poznatků v oblasti germanizačních plánů, které, tak jak byly nastaveny, měly mít dalekosáhlé důsledky nejen pro dané teritorium, ale i pro český národ jako takový.

Tematika pozemkové a osídlovací politiky v Evropě a speciálně v Protektorátu Čechy a Morava s menšími přestávkami zaměstnávala naši i zahraniční historickou obec po dlouhé období od skončení války až do současnosti. První práce zabývající se vytčenou problematikou nacistických germanizačních plánů v protektorátu (případně i v oblastech obsazeného pohraničí) vznikaly v domácím prostředí v padesátých a šedesátých letech 20. století.¹ Jedná se o práce a edice Václava Krále

1 Pomineme-li publikace všeobecného charakteru bilancující dopady nacistické okupace pro české hospodářství, které vznikly bezprostředně po skončení války: Leopold Chmela: *Hospodářská okupace Československa, její metody a důsledky. Znalecký posudek v procesu s K. H. Frankem*, Praha:

(sestavené částečně ve spolupráci s Karlem Fremundem), které vznikaly převážně za účelem odhalení a odsouzení nacistických zločinů na našem území bez hlubší analýzy a kritiky pramene.² Král sice vycházel z dobových (dnes již v některých případech nedostupných) archivních materiálů, ale nepřistoupil k jejich hlubší analýze a interpretaci. V jeho *Otázkách hospodářského a sociálního vývoje* nalezneme kapitoly věnující se problematice germanizační politiky v protektorátu³ nebo problematice arizace,⁴ které jsou ale velmi obecné, a nenajdeme zde bližší a hlubší zhodnocení nacistické pozemkové politiky. Chybí zde například zmínky o významné organizaci, která hrála v nacistické osídlovací politice značnou roli – o Německé osídlovací společnosti – a o problematice s ní spojené.⁵

Orbis 1946, s. 77–89; *Státní hospodaření za války a po revoluci. Výklad ministra financí Dr. Vávro Šrobára k státnímu rozpočtu za rok 1946 a původní správa ministerstva financí*, Praha: Nákladem Ministerstva financí 1946, s. 77.

- 2 Václav Král: *Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích v letech 1938–1945*, I–III, Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1957–1959; Václav Král – Karel Fremund (ed.): *Die Vergangenheit warnt. Dokumente über die Germanisierungs- und Austilgungspolitik der Natiokkupanten in der Tschechoslowakei*, Praha: Orbis 1960; Václav Král: *Fašistické plány na vyhlazení českého národa, Dějiny a současnost* 2, č. 2 (1960), s. 19–21; Václav Král – Karel Fremund (ed.): *Chťeli nás vyhubit. Dokumenty o nacistické vyhlazovací a germanizační politice v českých zemích v letech druhé světové války*, Praha: Naše vojsko 1961; Václav Král: *Pravda o okupaci*, Praha: Naše vojsko 1962; Karel Fremund: *Dokumenty o vyhlazovací politice, Sborník archivních prací* 13, č. 2 (1963), s. 3–45; Václav Král: *Zločiny proti Evropě*, Praha: Naše vojsko 1964; Václav Král (ed.): *Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933–1947. Dokumentsammlung*, Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1964; Karel Fremund: *Heydrichova nadace – důležitý nástroj nacistické vyhlazovací politiky (výběr dokumentů), Sborník archivních prací* 14, č. 1 (1964), s. 3–38.
- 3 Kapitola „Germanizační politika fašistických okupantů“, in: V. Král: *Otázky hospodářského a sociálního vývoje*, s. 33–57.
- 4 Kapitola „Arisace a její vliv na postavení české buržoasie“, in: *ibid.*, s. 58–78.
- 5 Kolem poloviny šedesátých let se začaly objevovat práce dalších historiků, například: Jan Tesář: *Poznámky k problémům okupačního režimu v tzv. „protektorátě“*, *Historie a vojenství* 13, č. 2 (1964), s. 153–191 a č. 3 (1964), s. 333–385; Jan Tesář: *K problému nacistické okupační politiky v Protektorátě v r. 1939*, *Historie a vojenství* 18, č. 1 (1969), s. 40–85; Stanislav Biman: *Osvětím a Frankova politika v roce 1943*, *Dějiny a současnost* 8, č. 1 (1966), s. 14–17; Stanislav Biman: *Nacistická bezpečnostní služba v protektorátě Čechy a Morava (Vznik, organizace a činnost)*, *Sborník archivních prací* 22, č. 2 (1972), s. 297–355; Václav Průcha: *Československé hospodářství za nacistické okupace*, *Dějiny a současnost* 8, č. 4 (1966), s. 33–36; Václav Průcha – Rudolf Olšovský: *Vliv nacistické okupace na československé hospodářství*, in: *Nacistická okupace Evropy. Sborník referátů z III. mezinárodního kongresu dějin evropského odboje v Karlových Varech v září 1963*, I/3, Praha: Naše vojsko 1966, s. 43–103; Václav Průcha: *Základní rysy válečného řízeného hospodářství v českých zemích v letech nacistické okupace*, *Historie a vojenství* 16, č. 2 (1967), s. 215–239; Václav Průcha: *Změny v sociální struktuře československé společnosti v letech 1938–1945*, Praha: Vysoká škola ekonomická 1970, s. 67–69.

V šedesátých letech významně přispěl k výzkumu širšího rámce nacistické organizační struktury v protektorátu Stanislav Šisler.⁶ Jako první se pokusil zmapovat organizační rámec okupace, ale otázka řízení zemědělského sektoru ve špičce nacistického okupačního aparátu a germanizace v oblasti zemědělství zůstala blíže neobjasněna. Podobně jako historik Václav Král, ale s větší analýzou pramenné základny, nicméně se stejným ideologickým podbarvením, přistoupil v tomto období k analýze základního dokumentu ke germanizaci – Generálního plánu Východ – Antonín Šnejdárk.⁷ Poněkud sporným přínosem k problematice germanizace na našem území se vyznačují práce Čestmíra Amorta z poloviny šedesátých a začátku sedmdesátých let.⁸ Pomineme-li opět silnou politickou podbarvenost, jsou tyto studie do značné míry kompilacemi starších prací Václava Krále a nevyznačují se dostatečnou kritikou pramene.

Problematikou německých germanizačních plánů se od šedesátých let hlouběji zabýval Zdeněk Antoš.⁹ Ve svých pracích se zaměřoval na aspekty nacistické pozemkové a osídlovací politiky v okupovaném pohraničí. Jeho studie se netýkají přímo oblastí protektorátu, nicméně jsou pro tuto práci přínosné zejména pro komparaci nacistických postupů proti českým pozemkovým vlastníkům na obou územích.

Nacistická politika krve a půdy se stala v šedesátých letech předmětem zkoumání Antonína Haase, který působil jako archivář v tehdejší Státním ústředním archivu v Praze, kde měl na starosti pořádání zemědělských fondů, fondů pro období protektorátu a zejména fondu Pozemkového úřadu a fondu Českomoravské zemědělské společnosti.¹⁰ Jeho studie, které sloužily jako příprava pro textovou část inventářů, sice

6 Stanislav Šisler: Příspěvek k vývoji a organizaci okupační správy v českých zemích v letech 1939–1945, *Sborník archivních prací* 13, č. 2 (1963), s. 46–95; Stanislav Šisler: Studie o organizaci a působnosti nacistické okupační správy v českých zemích v letech 1939–1945, *Sborník archivních prací* 22, č. 1 (1972), s. 183–219.

7 Antonín Šnejdárk: Dokument o vzniku tzv. generálního plánu „Východ“, *Československý časopis historický* 9, č. 3 (1961), s. 422.

8 Čestmír Amort: Nacistické plány na poněmčení středních Čech, *Středočeské kapitoly z dějin okupace 1939–1942*, ed. Marie Durmanová – Bořivoj Indra, Praha: Kraj. osv. středisko Středočes. KNV 1965, s. 39–53; Čestmír Amort: *Drang nach Osten. Pangermánské plány na vyhubení slovanských národů*, Praha: Naše vojsko 1971.

9 Zdeněk Antoš: Blut und Boden – ke „konečnému řešení“ národnostní otázky v sudetské župě, *Slezský sborník* 64, č. 1 (1966), s. 28–59; Zdeněk Antoš: Jihotyrolská otázka za druhé světové války a naše země, *Slezský sborník* 64, č. 3 (1966), s. 390–393.

10 Antonín Haas: Vyvlastňování české půdy na Českobudějovicku za okupace, *Jihočeský sborník historický* 31, č. 3–4 (1962), s. 172–177; Antonín Haas: Prameny k dějinám vysídlených území v tzv. protektorátu Čechy a Morava, *Acta Regionalia. Sborník vlastivědných prací*, Praha: Společnost přátel starožitností ve spolupráci s Národním muzeem – Ústředním muzeologickým kabinetem 1965, s. 128–135.

důsledně vycházejí z hluboké znalosti pramenného materiálu, uvedené závěry však není pro chybějící poznámkový aparát možné ověřit, což značně relativizuje využitelnost tohoto pramene. Dalším nedostatkem je, že archivní materiály pozemkového úřadu a zmíněné osídlovací společnosti nejsou komparovány s dalšími prameny či sekundární literaturou k tématu.

Významně posunul problematiku nacistických zásahů do pozemkové držby v protektorátu ve své studii Jaroslav Michl, který na téma nahlížel zejména z právního hlediska, což je aspekt, který u řady předchozích prací často absentoval.¹¹

Zemědělské problematice se ve stejné době věnoval Jaroslav Šprysl, který jako jediný ve své práci blíže definoval cíle nacistické zemědělské politiky v protektorátu. Jeho rozbor nacistické kolonizační politiky však nesměřuje k hlubší analýze a autor se ve větší části příspěvku soustřeďuje na úzce vymezenou problematiku zemědělských pracovních sil v protektorátu a na sociální dopady okupace pro zemědělské dělnictvo.¹²

O problematiku nacistické pozemkové a osídlovací politiky v Protektorátu Čechy a Morava se v šedesátých letech pochopitelně zajímali i němečtí historici ze SRN. Rámcově se tématu německé germanizační politiky dotkl ve svých pracích z období šedesátých až devadesátých let Detlef Brandes.¹³ Jeho dvoudílná práce, přeložená později i do češtiny pod názvem *Češi pod německým protektorátem*, byla první syntézou svého druhu a přinesla řadu nových poznatků. O nacistické pozemkové po-

11 Jaroslav Michl: Nacistické zásahy do české pozemkové držby za okupace (normativní obraz), *Právněhistorické studie* 13 (1967), s. 229–258.

12 Jaroslav Šprysl: K problematice postavení českého rolnictva v letech 1939–1941, *Historie a vojenství* 16, č. 4 (1967), s. 593–630; Jaroslav Šprysl: *Zemědělské dělnictvo v Čechách za okupace*, Praha: Vysoká škola zemědělská 1971; Jaroslav Šprysl: Čeští rolníci v boji proti nacistické agrární politice na počátku okupace, in: *Slovenské národní povstání a náš odboj*, ed. Ivan Tesár, Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1975, s. 160–175.

13 Detlef Brandes: *Die Tschechen unter deutschem Protektorat*, I. *Besatzungspolitik, Kollaboration und Widerstand im Protektorat Böhmen und Mähren bis Heydrichs Tod (1939–1942)*, München – Wien: R. Oldenbourg 1969; Detlef Brandes: *Die Tschechen unter deutschem Protektorat*, II. *Besatzungspolitik, Kollaboration und Widerstand im Protektorat Böhmen und Mähren von Heydrichs Tod bis zum Prager Aufstand (1942–1945)*, München – Wien: R. Oldenbourg 1975; Detlef Brandes: Nacistická politika vůči Čechům v Protektorátu Čechy a Morava, in: *Cesta do katastrofy. Československo-německé vztahy 1938–1947. Referáty z třetí konference česko-německé historické komise, konané ve dnech 7.–9. října 1992 ve Štíříně u Prahy*, ed. Ivona Řezanková – Václav Kural, [Praha]: Ústav mezinárodních vztahů [1993], s. 29–42; Detlef Brandes: *Češi pod německým protektorátem, okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*, přel. Petr Dvořáček, Praha: Prostor 1999; Detlef Brandes: *Nationalsozialistische Tschechenpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren*, in: *Begegnung und Konflikt. Schlaglichter auf das Verhältnis von Tschechen, Slowaken und Deutschen 1815–1989*, ed. Hans Lemberg – Jörg K. Hoensch, Essen: Klartext 2001, s. 119–136.

litice pojednává jen útržkovitě, ale v zásadě vždy v širších politických souvislostech. Na tuto práci československá badatelská obec ve svých studiích v další dekádě výrazně reagovala.¹⁴

Se zákroky nacistů v oblasti pozemkové politiky neoddiskutovatelně souvisel vznik vojenských prostorů – tzv. *Truppenübungsplatz*. Podmínkami jejich vzniku se zabývaly práce českých autorů již od konce padesátých let 20. století, jmenovitě Jana Hertla, Jaroslava Staňka, Antonína Robka, Stanislava Kokošky a práce Josefa Mikše a Dagmar Stryjové.¹⁵ Práce prvních čtyř jmenovaných autorů pojednávají o budování vojenského výcvikového prostoru na Neveklovsku, Sedlčansku a Benešovsku, práce Mikše a Stryjové pak líčí vznik vojenského prostoru v okolí Vyškova. Všechny studie se dotýkají v malé míře souvislosti vzniku, respektive rozšíření vojenských prostorů se zamýšlenou germanizací prostřednictvím rolnické kolonizace. Z prací zaměřených na zábory pro vojenské účely svou metodou zpracování vybočuje článek Břetislava Tvarůžka, zabývající se podílem německé branné moci na germanizaci protektorátního prostoru.¹⁶ Na rozdíl od výše zmíněných kolegů Tvarůžek věnuje velký prostor rozboru nástrojů, jimiž mělo být zábory velkých pozemkových celků dosaženo. Kde naopak práce zůstala za očekáváním, je zmapování geneze vzniku vojenského prostoru na Sedlčansku a Neveklovsku, která je atypická, ale pro naznačující možný trend postupu nacistů proti kompaktním jazykově českým územním celkům nepochybně zajímavá.

14 Naopak práce amerického historika Robert L. Koehla analyzující činnost Říšského komisiáru pro upevnění německví prošla v Československu prakticky bez povšimnutí, přičemž tato práce byla ve své době průlomovou analýzou fungování specifického a velmi organizačně složitého úřadu. Z dnešního pohledu je ale již značně překonanou a některé zde zmíněné okolnosti fungování úřadu jsou již v současnosti, i na základě nově dostupných archivních fondů, objasněny. Viz Robert Lewis Koehl: *Rkfdv. German Resettlement and Population Policy, 1939–1945. A History of the Commission for the Strengthening of Germanism*, Cambridge (Mass.): Harvard University Press 1957.

15 Jan Hertl et al.: *Podblanicko proti okupantům*, Benešov u Prahy: OV KSČ a ONV v Benešově 1966; Jan Hertl: Dějiny vystěhovaného kraje mezi Vltavou a Sázavou za okupace v letech 1942–1945, *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 1 (1957), s. 19–25; Stanislav Staněk: Evakuace území mezi Vltavou a Sázavou za okupace, *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 14 (1973), s. 179–203; Antonín Robek: *Lidé bez domova*, Praha: Středočeské nakladatelství a knihkupectví 1980; Stanislav Kokoška: Cvičiště zbraní SS Böhmen 1942–1945, *Sborník vlastivědných prací Podblanicka* 27 (1986), s. 271–298; Josef Mikš – Dagmar Stryjová: *Ztracené domovy. Germanizační plány okupantů a jejich realizace na Vyškovsku v letech 1939–1945*, Vyškov: Okresní výbor ČSPB 1989.

16 Břetislav Tvarůžek: Wehrmacht proti českému lidu a za upevnění německví v protektorátě, *Historie a vojenství* 43, č. 2 (1994), s. 87–131.

Když pomineme spíše popularizační práce k historii vzniku výcvikových prostorů s téměř nulovou kritikou pramene,¹⁷ v poslední době posunuly bádání v tomto směru práce Tomáše Zouzala, který se tématem benešovského vojenského prostoru dlouhodobě zabývá ve svých studiích. Své dílčí výzkumy následně vtělil do monografie, která není věnována jen vojenským dějinám prostoru, ale zasazuje jeho vznik do souvislosti s budoucí kolonizací v jádru Čech, a výrazně tak obohacuje současný stav poznání v této oblasti dějin protektorátu.¹⁸ Autor rovněž významně posunul poznatky v oblasti procesu záboru, a to za využití materiálů archivní povahy, které nebyly plně k dispozici autorům v předchozích desetiletích, za využití osobních vzpomínek a archivních pramenů na regionální úrovni a za využití nejnovější sekundární literatury.

V druhé polovině sedmdesátých a začátkem osmdesátých let 20. století se tématu Generálního plánu Východ s novou optikou opřenu také o nové poznatky polských i západních historiků věnoval Miroslav Kárný.¹⁹ Systematicky se tak zabýval nacistickou germanizační politikou zasazenou do širších souvislostí. I když se výzkum vzniku tohoto, pro proces osídlování Východu, klíčového dokumentu od té doby značně posunul, Kárného závěry ve své podstatě revidovány nebyly, došlo pouze k jejich doplnění. Nacistické plány nejen s územím českých zemí, ale s celou východní Evropou pomáhají objasnit odborné práce a edice pramenů autorského kolektivu již zmíněného Miroslava Kárného, Jaroslavy Milotové, Lenky Linhartové a Vlasty Měšťánkové z druhé poloviny osmdesátých let.²⁰ Slabinou těchto edic je určitá disproporce

17 Petr Kos: *Cvičiště Benešov – vstup zakázán!!*. *SS-Truppenübungsplatz Beneschau/Böhmen 1939–1948. Stručná historie výcvikového prostoru SS ve středních Čechách v letech druhé světové války a poválečná obnova území do roku 1948*, Postupice: Posázaví 2012.

18 Tomáš Zouzal: Přesídlovací kancelář ministerstva vnitra se sídlem v Benešově 1942–1945, *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 50, č. 2 (2010), s. 381–416; Tomáš Zouzal: JUDr. Jiří Šrajfer. Služba českého úředníka mezi roky 1938–1948, *Podbrdsko* 20 (2013), s. 163–185; Tomáš Zouzal: Založení vojenského výcvikového prostoru SS Benešov (1939–1942), *Český časopis historický* 114, č. 2 (2016), s. 419–451; Tomáš Zouzal: *Zabráno pro SS. Zřízení výcvikového prostoru Böhmen v letech 2. světové války*, Praha: Naše vojsko 2016.

19 Miroslav Kárný: Generální plán Východ, *Československý časopis historický* 25, č. 3 (1977), s. 345–382; Miroslav Kárný: Kolik verzí má generální plán Východ?, in: *Sborník k problematice dějin imperialismu*, XI, Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV 1981, s. 229–257.

20 Miroslav Kárný – Jaroslava Milotová: Anatomie okupační politiky hitlerovského Německa v „Protektorátu Čechy a Morava“, in: *Sborník k problematice dějin imperialismu*, XXI. *Dokumenty z období říšského protektora Konstantina von Neuratha*, ed. Karel Hermann, Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV 1987; Miroslav Kárný – Jaroslava Milotová: Od Neuratha k Heidrychovi, *Sborník archivních prací* 39, č. 2 (1989), s. 281–394; Lenka Linhartová – Vlasta Měšťánková – Jaroslava Milotová (ed.): *Heydrichova okupační politika v dokumentech*, Praha:

mezi počátečním obdobím okupace a závěrečnou fází, což je zapříčiněno menším množstvím archivního materiálu z pozdějších válečných let v našich archivech, jež autoři ve své době nemohli doplnit výzkumem v německých archivech.

Českoslovenští historici ve svých pracích k nacistické germanizační politice akcentovali studie svých polských kolegů a naopak. Dlouhodobě se tématem nacistické okupační i germanizační politiky zabýval od šedesátých let polský historik Czesław Madajczyk. Analýze postupu nacistů v prostorech Polska určených ke germanizaci se nejvíce věnuje jeho hojně citovaná kniha *Die Okkupationspolitik Nazideutschlands in Polen 1939–1945*.²¹ Za zmínku však stojí i další práce autora, kde se tomuto tématu dále věnuje a prohlubuje znalost problematiky.²²

V osmdesátých letech se k problematice protektorátu vrátil ve své studii Stanislav Šisler.²³ Navázal na své výzkumy organizačního rámce protektorátní správy a zakomponoval do nich tentokráte i orgány podílející se na germanizačním úsilí nacistů, a významně tak přispěl k rozšíření stavu poznání v oblasti pozemkové politiky v protektorátu analýzou německých kolonizačních plánů a postupů v klíčových letech 1941–1942. Autor se opřel nejen o své předchozí výzkumy, ale i o výsledky práce kolegů z padesátých až osmdesátých let 20. století a dovedl výzkum v této oblasti nejdále z českých historiků. Podobně jako u předchozích autorů lze studii vytknout absenci archivních materiálů z německých spolkových archivů a malou komparaci se zahraniční historiografickou produkcí.

ČSPB 1987; Miroslav Kárný – Jaroslava Milotová – Margita Kárná (ed.): *Protektorátní politika Reinharda Heydricha*, Praha: Tisková, ediční a propagační služba 1991. Přínosnou je i edice dokumentů z období působení Konstantina von Neuratha v úřadu říšského protektora: Karel Herman (ed.): *Sborník k problematice dějin imperialismu*. XXI.

21 Czesław Madajczyk: *Die Okkupationspolitik Nazideutschlands in Polen 1939–1945*, Berlin: Akademie-Verlag 1987.

22 Za všechny: Czesław Madajczyk: *Generalna gubernia w planach Hitlerowskich*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1961; Czesław Madajczyk (ed.): *Vom Generalplan Ost zum Generalsiedlungsplan*, Berlin – New York: K. G. Saur 1994. Z mladší generace polských historiků je možné zmínit: Beate Mąciór-Majka: *Generalny Plan Wschodni. Aspekty ideologiczny, polityczny i ekonomiczny*, Kraków: Avalon 2007; Kazimierz Piechowski: *My i Niemcy*, Warszawa: Wydawnictwo Sióstr Loretanek 2008. Oba autoři navazují na výzkumy Czesława Madajczyka a v řadě oblastí přinášejí nové poznatky pro oblast nacistické pozemkové osídlovací politiky. I když ta byla v okupovaných oblastech Polska nastolena v daleko radikálnější formě než v protektorátu, nalézáme zde určité analogie a možné inspirace pro plánovače kolonizace v protektorátu.

23 Stanislav Šisler: Německá kolonizace českých zemí v letech 1941–1942, *Český lid* 71, č. 4 (1984), s. 216–223.

Plány Třetí říše na germanizaci českého prostoru se systematicky koncem osmdesátých a zejména v devadesátých letech v několika svých studiích zabýval historik Petr Němec.²⁴ Dospěl k novým zjištěním stran nacistických germanizačních koncepcí. Jeho práce však zůstaly symbolicky na půli cesty a nadějný výzkum nebyl završen tématu odpovídající syntézou. Přínosem byly sondy do germanizačních nástrojů ve školství, které byly zaměřeny proti velkým pozemkovým vlastníkům. Co pracím zmíněného autora schází, je využití dostupné pramenné základny v plně šíři a rovněž omezení pramenných podkladů na českou provenienci. Bez analýzy fondů orgánů činných v pozemkové oblasti nelze činit definitivní závěry pro nacistické plány germanizace českých zemí. V průběhu devadesátých let bylo otištěno několik prací k nacistickým germanizačním plánům v ústeckém sborníku *Historie okupovaného pohraničí* od historiků Zdeněk Štěpánka, Františka Vaška a Josefa Bartoše.²⁵ První dva zmiňovaní se ve svých studiích pokusili o zmapování germanizačních plánů

24 Petr Němec: Germanizační úsilí oberlandrátů na Moravě v letech 1939–1942, *Časopis Matice moravské* 107, (1988), s. 183–196; Petr Němec: Český národ a nacistická teorie germanizace prostoru, *Český časopis historický* 88, č. 4 (1990), s. 535–558. Petr Němec: Die Lage der Deutschen nationalität im Protektorat Böhmen und Mähren unter dem Aspekt der „Eindeutschung“ dieses Gebiets, *Bohemia* 32, č. 2 (1991), s. 39–59; Petr Němec: Úloha školství při germanizaci českého národa v období okupace, in: *Sborník k dějinám 19. a 20. století*, XII, Praha: Historický ústav ČSAV 1991, s. 67–90; Petr Němec: Das tschechische Volk und die nationalsozialistische Germanisierung des Raumes, *Bohemia* 32, č. 2 (1991), s. 424–455; Petr Němec: Germanizační působení nacistů v některých oblastech života protektorátní společnosti, *Soudobé dějiny* 1, č. 2–3 (1994), s. 206–221; Petr Němec: Česká a moravská šlechta v letech nacistické okupace, *Dějiny a současnost* 15, č. 1 (1993), s. 26–29; Petr Němec: Gauleiter Dr. Hugo Jury und sein Wirken im Protektorat Böhmen und Mähren, in: *Kontakte und Konflikte. Böhmen, Mähren und Österreich. Aspekte eines Jahrtausends gemeinsamer Geschichte. Referate des Symposiums „Verbindendes und Trennendes an der Grenze III“ vom 24. bis 27. Oktober 1992 in Žewettl*, ed. Thomas Winkelbauer, Horn: Waldviertler Heimatbund 1993, s. 469–478.

25 Zdeněk Štěpánek – František Vašek: Morava v nacistické politice a sudetoněmecký podíl na ní, I, in: *Historie okupovaného pohraničí 1938–1945*, II, Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Albis international 1998, s. 151–167; Zdeněk Štěpánek – František Vašek: Morava v nacistické politice a sudetoněmecký podíl na ní, II, in: *Historie okupovaného pohraničí 1938–1945*, III, Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Albis international 1999, s. 77–92; Josef Bartoš: Organizační zajištění a realizace tzv. posilování německví v říšskoněmecké župě Sudety 1938–1945, in: *Historie okupovaného pohraničí 1938–1945*, IV, Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Albis international 1999, s. 7–30. Ústecký historik Josef Bartoš publikoval k tématu germanizace i další studie věnované německé průchozí dálnici Vídeň–Brno–Vratislav, jejíž výstavba úzce souvisela s germanizačními plány, a studii ke germanizačním plánům nacistů na Olomoucku: Josef Bartoš: Nacistický projekt dálnice z Vratislavi do Vídně a Lanškrounsko, in: *Vlastivědný sborník Státního okresního archivu Ústí nad Orlicí*, VI, Ústí nad Orlicí: Státní okresní archiv Ústí nad Orlicí 1996, s. 8–11; Josef Bartoš: Germanizační osidlování Šternberska, *Zprávy z Kruhu*, č. 1 (2001), s. 9–10. Kapitola nazvanou „Nacistické germanizační plány“ obsahuje i monografie Josefa Bartoše: *Okupované pohraničí a české obyvatelstvo 1938–1945*, Praha: Český svaz

separátně pro Moravu, která se vyznačovala v nacistické správě jistými specifiky. Autoři tím navázali na starší článek Antonína Ševčíka, který se ve své studii zamýšlel nad germanizačními plány a konkrétními kroky nacistických úřadů v samotné moravské metropoli Brně²⁶ a na práci Petra Němce *Germanizační úsilí oberlandrátů na Moravě*.²⁷ Je zřejmé, že i když uvedené publikace na sebe neodkazují, vycházejí z přibližně stejné pramenné základny a zejména v úvodních obecných pasážích posouvají poznání plánování nacistů na nižší organizační úrovni. Téma činnosti oberlandrátů zůstávalo do vzniku těchto studií doslova ladem a pro české země taková studie i přes existenci pramenů dosud nevznikla. Povaha archivního materiálu k okupačním orgánům uloženým v Moravském zemském archivu neumožňuje rekonstruovat veškeré aspekty nacistické germanizační politiky. Tyto, často z kontextu vyjmuté informace, nejsou zařazeny do souvislostí se systematickou osídlovací politikou koordinovanou Osídlovacím štábem při Úřadu říšského protektora a při *Bodenamtu*, a články tak shodně trpí absencí archivních pramenů centrální provenience.

Přínosným počinem pro zmapování dějin v oblasti zemědělství v protektorátu se stal sborník *České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války*, kde byly uveřejněny příspěvky z mezinárodní konference konané v dubnu roku 1996 v Uherském Hradišti, z nichž některé pojednávaly o problematice germanizace půdy. Celkovými změnami a metodikou německých nucených správ na zemědělský majetek v protektorátu se zabývají studie Jana Rychlíka a Gustava Novotného.²⁸ Novotný se zákrokům nacistů na oblasti lesních hospodářství věnoval i ve dvou svých dalších studiích.²⁹ Zmíněné články dávají rámcovou představu o postupech nacistů při záborech zemědělské půdy i lesů a jsou založeny na studiu

protifašistických bojovníků 1986. Zabývá se sice primárně okupovaným pohraničím, řadu nacisty použitých metod lze ale vysledovat i v Protektorátu Čechy a Morava.

- 26 Antonín Ševčík: Germanizační činnost brněnských nacistických úřadů v letech 1939–1945, in: *Brno v minulosti a dnes*, VII, Brno: Krajské nakladatelství 1965, s. 26–34.
- 27 P. Němec: Germanizační úsilí oberlandrátů na Moravě, s. 183–196.
- 28 Jan Rychlík: Změny v pozemkové držbě v českých zemích v letech 1938–1945, in: *České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17. a 18. 4. 1996*, ed. Blanka Rašticová, Uherské Hradiště: Slovácké muzeum 1996, s. 17–25; Gustav Novotný: Konfiskace a uvalování vnučených správ na pozemkový majetek velkostatků v českých zemích v době nesvobody 1938–1945, in: *České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války*, s. 51–60.
- 29 Gustav Novotný: Lesní hospodářství v českých zemích v letech 1938–1945, *Časopis Matice moravské* 111, (1992), s. 125–136; Gustav Novotný: Lesní hospodářství v Českých zemích v letech 1938–1945: (rozloha lesní půdy, majetkové a vlastnické vztahy a pracovní síly v lesnictví), in: *Sborník k dějinám 19. a 20. století*, XII, Praha: Historický ústav ČSAV 1991, s. 105–120.

klíčových archivních pramenů pro zemědělskou a osídlovací politiku. I když při kvantifikaci zásahů odkazují na starší literaturu (V. Král), je možno konstatovat, že přinášejí nové a dále využitelné závěry.

Základní rysy nacistických plánů v protektorátním zemědělství nastiňuje i práce Antonína Kubačáka věnovaná dějinám zemědělství v českých zemích, jež vznikla v polovině devadesátých let 20. století.³⁰ Jejím nedostatkem je absence použitých zdrojů, a tak nelze údaje spolehlivě ověřit. Ze stejné doby pochází studie Alice Teichové, která problematiku germanizace ve všech svých aspektech interpretačně významně posunula, neboť ji zasadila do širšího kontextuálního rámce.³¹ Autorka pro kapitulu „Germanizace půdy“ čerpala z článků doc. Jaroslava Pátka (některých i nepublikovaných) a částečně i z blíže nespecifikovaných materiálů z fondu Pozemkového úřadu. Kapitulu nevelkou rozsahem je možné vnímat jako jakýsi nástin podněcující další výzkumy v této oblasti.

Do diskurzu k tématu nacistických germanizačních plánů na východě Evropy od počátku devadesátých let významně promluvila i německá historiografie. V širších souvislostech v prostoru východní a střední Evropy nahlíží toto téma práce Rolfa-Dietera Müllera³² a kniha *Der „Generalplan Ost“* Mechtild Rösslerové a Sabine Schleiermacherové.³³ Od roku 1997 vychází v rámci řady *Geschichte Europa – Deutschland – Nationalsozialismus, II. Weltkrieg* v nakladatelství Grin studentské práce posluchačů řady německých univerzit, zabývající se německou východní politikou, prostorovým plánováním a výzkumem Východu, které obohacují stav poznání nejen tohoto zásadního dokumentu nacistické politiky, ale i událostí s tímto dokumentem úzce propojených.³⁴

30 Antonín Kubačák: *Dějiny zemědělství v českých zemích, II. 1900–1989*, Praha: Ministerstvo zemědělství ČR 1995; Téma dále rozpracoval i v novější práci: Magdaléna Beranová – Antonín Kubačák: *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, Praha: Libri 2010, s. 370–373. Z dalších Kubačákových prací, které se dotýkají období nacistické okupace, uvedme: Antonín Kubačák: *Ministerstvo zemědělství v letech 1918–1948*, Praha: Ministerstvo zemědělství ČR 2005; Antonín Kubačák: *Činnost Svazu československých velkostatkářů v letech 1919–1943, Sborník archivních prací 37, č. 2 (1987)*, s. 325–373.

31 Alice Teichová: *Německá hospodářská politika v českých zemích v letech 1939–1945*, Praha: Vysoká škola ekonomická 1998. Jedná se u upravený překlad o rok starší práce: Alice Teichová: *Instruments of Economic Control and Exploitation. The German Occupation of Bohemia and Moravia*, in: *Die Neuordnung Europas, NS – Wirtschaftspolitik in den besetzten Gebieten*, ed. Richard J. Overy et al., Berlin: Metropolis 1997, s. 83–108.

32 Rolf-Dieter Müller: *Hitlers Ostkrieg und die deutsche Siedlungspolitik. Die Zusammenarbeit von Wehrmacht, Wirtschaft und SS*, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag 1991.

33 Mechtild Rössler – Sabine Schleiermacher (ed.): *Der „Generalplan Ost“. Hauptlinien der Nationalsozialistischen Planungs- und Vernichtungspolitik*, Berlin: Akademie-Verlag 1993.

34 Marcel Herzberg: *Raumordnung im nationalsozialistischen Deutschland*, Dortmund: Dortmund-Vertrieb für Bau- und Planungsliteratur 1997; Harms Mentzel: *Die erste Realisierungsphase*

Materiály dokládající germanizační a osídlovací praktiky nacistů v protektorátu najdeme i v edici dokumentů k německé okupační politice Wolfganga Schumanna a Ludwiga Nestlera.³⁵ Na přelomu 20. a 21. století vychází knihy německých autorů Ralfa Gebela³⁶ a Volkera Zimmermanna³⁷ zaměřené zejména na okupované pohraničí českých zemí. Vzhledem k řadě podobností v modu operandi proti českým pozemkovým vlastníkům na těchto odstoupených územích s protektorátním prostředím, poskytla obě díla pro tuto práci vhodný materiál ke srovnání.

Přínosem k tématu nacistické přesídlovací politiky se ve stejné době stala i kniha z pera amerického historika Valdise O. Lumanse, analyzující činnost významné říšské osídlovací organizace *Volksdeutsche Mittelstelle*.³⁸ Po Koehlově práci je to další erudovaně sestavená sonda do fungování této nacistické společnosti. Autorovi se podařilo postihnout historii toho úřadu jako celku a k tomuto účelu shromáždil velké množství archivních podkladů. Nutno ovšem podotknout, že pro oblast českých zemí autor nevyčerpal zdaleka všechny materiály, které se k tématu, a to již v době psaní knihy, nabízely.

I když politika uplatňovaná nacistickým Německem vůči slovanským národům nemůže být úplně vysvětlena na základě nacistické rasové teorie, jeho germanizační a osídlovací politika logicky souvisela s problematikou nacistických rasových výzkumů. I zde jsem se mohl opřít o studie vznikající k tomuto tématu od začátku devadesátých let až po současnost. Jedná zejména o práce Stanislava Šislera,³⁹ Aleny Míškové,⁴⁰

des „Generalplans Ost“ in der Żamojszczyzna, München: Grin Verlag 2013; Olga Linets: *Der neue deutsche Osten. Aus umwelthistorischer Perspektive und mit besonderer Beachtung des „Generalplan Ost“*, München: Grin Verlag 2013; Heiko Suhr: *Der Generalplan Ost – Nationalsozialistische Pläne zur Kolonisation Ostmitteleuropas*, München: Grin Verlag 2013; Stephanie Dahmen: *Die Entwicklung des „Generalplans Ost“*, München: Grin Verlag 2013; Romina Zeller: *Raumplanung im Nationalsozialismus: Der Dr. Hellmuth-Plan für die Rhön (1933–1945)*, München: Grin Verlag 2013.

35 Wolfgang Schumann – Ludwig Nestler (ed.): *Nacht über Europa. Die Okkupationspolitik des deutschen Faschismus (1939–1945)*, Köln: Pahl-Rugenstein 1989.

36 Ralf Gebel: *„Heim ins Reich“. Konrad Henlein und der Reichsgau Sudetenland (1938–1945)*, München: Oldenbourg 1999, v českém jazyce: Ralf Gebel: *„Domů do říše“. Konrad Henlein a říšská župa Sudety (1938–1945)*, přel. Jan Dobeš, Praha: Argo 2018.

37 Volker Zimmermann: *Sudetští Němci v nacistickém státě*, přel. Petr Dvořáček, Praha: Argo 2001. V jeho práci najdeme mnoho průsečíků s nacistickou pozemkovou a osídlovací politikou v protektorátu.

38 Valdis O. Lumans: *Himmler's Auxiliaries. The Volksdeutsche Mittelstelle and the German National Minorities of Europe, 1933–1945*, Chapel Hill: University of North Carolina Press 1993.

39 Stanislav Šisler: Vznik a formování nacistického „slovanského bádání“ v Praze v letech 1940–1943, in: *Český lid* 78, č. 4 (1991), s. 261–271.

40 Alena Míšková: Rassenforschung und Oststudien an der Deutschen (Karls-) Universität in Prag, in: *Erzwungene Trennung. Vertreibung und Aussiedlungen in und aus der Tschechoslowakei*

Eduarda Kubů,⁴¹ Andrease Wiedemanna,⁴² Michala Šimůnka,⁴³ Petra Svobodného,⁴⁴ Ursuly Ferdinandové.⁴⁵ I přes značnou přínosnost uvedených studií je třeba konstatovat, že zde chybí průniky s nacistickou rolnickou kolonizací, neboť využití poznatků rasové vědy a expertů zejména z řad SS bylo nedílnou částí procesu výběru kolonistů. Tento aspekt je možné nejnověji nalézt v pracích Reného Novotného.⁴⁶ Zejména v oblasti regionálních sond k uplatňování rasových teorií jsou autorovy práce přínosné a novátorské.

1938–1947 im Vergleich mit Polen, Ungarn und Jugoslawien, ed. Detlef Brandes et al., Essen: Klartext 1999, s. 39–53; Alena Míšková: *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945. Vedení univerzity a obměna profesorského sboru*, Praha: Karolinum 2002; Alena Míšková: Příběh. Praha jako centrum rasového výzkumu a liberecký Sudetoněmecký ústav pro výzkum země a lidu, in: *Patriotismus – nacionalismus – národovectví v českých zemích*, ed. Doubavka Olšáková et al., Ústí nad Labem: UJEP – Ústav slovansko-germánských studií FF 2012, s. 97–102.

- 41 Eduard Kubů: „Podíl německé krve v českém národě“. Sociologa Karla Valentina Müllera „vědeckopedagogický“ příspěvek k řešení problému poněmčení střední Evropy, in: *Staletí objevů, diplomacie a válek. Sborník k 60. narozeninám Aleše Skřivana*, ed. František Stellner – Martin Kovář, Praha: Karolinum 2005, s. 289–304; Eduard Kubů: „Die Bedeutung des deutschen Blutes im Tschechentum“. Der „wissenschaftspädagogische“ Beitrag des Soziologen Karl Valentin Müller zur Lösung des Problems der Germanisierung Mitteleuropas, *Bohemia* 45, č. 1 (2004), s. 93–114.
- 42 Andreas Wiedemann: *Nadace Reinharda Heydricha v Praze (1942–1945)*, přel. Věra Macháčková-Riegerová, Praha: Pražská edice 2004.
- 43 Michal V. Šimůnek: *Ždraví, dědičnost, rasa. Obory dědičné a rasové hygieny, rasové biologie a biologie lidu na Německé Karlově Univerzitě v Praze v akademických a politických kontextech (1939–1945)*, disertační práce, PíF UK, Praha 2006; Michal V. Šimůnek – Uwe Hossfeld: The Avantgarde of the “Rasse”. Nazi “Racial Biology” at the German Charles University in Prague, 1940–1945, *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy* 54, č. 1 (2014), s. 55–104.
- 44 Petr Svobodný: Rasová hygiena na lékařské fakultě Německé Karlovy univerzity v Praze (1938–1945), *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy* 36–38, č. 1–2 (1996–1998), s. 61–71.
- 45 Ursula Ferdinand: Designing the “Umvolkung”. Nazi Social Anthropology (Sozialanthropologie) – Karl Valentin and His concept of Ethnic Re-Engineering, 1940–1945, *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy* 54, č. 1 (2014), s. 23–54.
- 46 René Novotný: Služebna Hlavního rasového a osídlovacího úřadu SS v Pardubicích 1941–1944, in: *Východočeský sborník historický*, XXI, Pardubice: Východočeské muzeum 2012, s. 253–329; René Novotný: Obraz Čechů v německé rasové nauce a nacistické rasové ideologii, in: *Theatrum historiae*, XIII, Pardubice: Univerzita Pardubice 2013, s. 167–219; René Novotný: Zdravotní prohlídky jako nástroj rasové selekce v Protektorátu Čechy a Morava, in: *Ždraví a nemoc v dějinách člověka a zvířat*, ed. Radek Slabotínský – Pavla Stöhrová, Brno: Technické muzeum v Brně 2014, s. 158–179; René Novotný: Lékařská služba Hlavního rasového a osídlovacího úřadu SS, in: *Kapitoly z dějin medicíny, farmacie a veterinárního lékařství*, ed. Radek Slabotínský – Pavla Stöhrová, Brno: Technické muzeum 2015, s. 92–111; René Novotný: Česko-moravská pobočka Hlavního rasového a osídlovacího úřadu SS, 1941–1945, *Moderní dějiny* 23, č. 2 (2015), s. 157–220.

Začátkem první dekády třetího tisíciletí historiografii protektorátního období obohatil svými dvěma výbory dokumentů o nacistické germanizační politice i ostravský historik Bořivoj Čelovský.⁴⁷ Výběr je z povahy věci subjektivní záležitostí, nicméně autor v edici uveřejnil i některé dokumenty, které doplňují edice dokumentů ke germanizační politice z šedesátých až osmdesátých let.

Germanizace českých zemí, a to i aspekt pozemkové a osídlovací politiky, byla programově propojena s arizací, jež byla prvním důležitým krokem k její realizaci. Na tomto poli historického bádání se od začátku třetího tisíciletí objevily práce Drahomíra Jančíka, Eduarda Kubů a Jana Kuklíka *Arizace a restituce židovského majetku v českých zemích*⁴⁸ a Drahomíra Jančíka a Eduarda Kubů „*Arizace*“ na úvěr: *Príspevek Kreditanstalt der Deutschen ke germanizaci hospodářského života v „Protektorátu Čechy a Morava“*.⁴⁹ Pro účely této práce byl využit zejména nástin nacistických mechanismů pro získání židovského majetku, co však uvedené práce blíže nepostihují, jsou zákroky proti židovským pozemkovým vlastníkům. I přes řadu shodných mechanismů, vykazují pozemková oblast určitá specifika.

Ve stejném roce 2003 vyšly dvě monografie německých historiků, které významným způsobem posunuly poznání fungování organizací činných na poli rasového výzkumu. Kniha Isabel Heinemannové zevrubně analyzuje činnost Hlavního rasového a osídlovacího úřadu SS⁵⁰ a práce Hermanna Kaienburga se zaměřuje na organizace SS po stránce hospodářské.⁵¹ Obě se dotýkají situace v protektorátu a jsou založeny na důsledném pramenném výzkumu zejména v německých archivech. Novost obou přístupů představuje začlenění nacistické pozemkové a osídlovací politiky v prvním případě do širších souvislostí nacistické východní ra-

47 Bořivoj Čelovský: *So oder so. Řešení české otázky podle německých dokumentů 1933–1945*, 3. vyd., Šenou v Ostravě: Tilia 2002; Bořivoj Čelovský: *Germanisierung und Genozid. Hitlers Endlösung der tschechischen Frage – deutsche Dokumente 1933–1945*, Brno – Dresden: Stilis – Neisse Verlag 2005.

48 Drahomír Jančík – Eduard Kubů – Jan Kuklík ml.: *Arizace a restituce židovského majetku v českých zemích (1939–2000)*, Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta 2003.

49 Drahomír Jančík – Eduard Kubů: „*Arizace*“ na úvěr: *Príspevek Kreditanstalt der Deutschen ke germanizaci hospodářského života v „Protektorátu Čechy a Morava“*, Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky 2003.

50 Isabel Heinemann: „*Rasse, Siedlung, deutsches Blut*“. *Das Rasse- und Siedlungshauptamt der SS und die rassopolitische Neuordnung Europas*, Göttingen: Wallstein 2003. Ve své o tři roky mladší práci dále rozvíjí a zasazuje nacistické germanizační plány i do kontextu vysídlení německého obyvatelstva z východních oblastí po skončení druhé světové války. Viz Isabel Heinemann et al.: *Wissenschaft – Planung – Vertreibung. Der Generalplan Ost der Nationalsozialisten. Katalog zur Ausstellung der Deutschen Forschungsgemeinschaft*, Köln 2006.

51 Hermann Kaienburg: *Die Wirtschaft der SS*, Berlin: Metropol 2003.

sové a osídlovací politiky, ve druhém pak do celkových hospodářských plánů SS.

Své příspěvky k rasové a kolonizační politice nacistického Německa přinesly v posledních dekádách i další němečtí badatelé. Počátky nacistické agrární myšlenky ve spojení s novou formou kolonialismu směrem na východ se ve své knize zabývá německý historik Uwe Mai. Detailně rozebírá myšlenky jednoho z hlavních plánovačů zemědělské kolonizace Richarda Walthera Darrého, ať je prosazoval již z pozice *Reichsbauernführera* nebo později na postu říšského ministra pro výživu a zemědělství (*Reichsminister für Ernährung und Landwirtschaft*). Oproti jiným pracím jsou zde analyzovány původní plány na využití potenciálu obyvatelstva tzv. Staré říše pro účely kolonizace východního prostoru.⁵² I když válka tento původní koncept podkopala, nikdy nebyl zcela puštěn ze zřetele.⁵³

K tématu germanizace přispěl ve své šířeji pojaté práci i britský historik Mark Mazower.⁵⁴ K jeho jinak čtivě sepsané syntéze nutno poznamenat, že v kapitole věnované nacistickým germanizačním a osídlovacím plánům se soustřeďuje zejména na procesy spojené s okupovaným polským územím a Ukrajinou. Pro oblast protektorátu se odkazuje na sekundární literaturu posledních let.

Z amerických autorů nutno vyzvednout práci Chada Bryanta, která pod názvem *Prague in Black. Nazi Rule and Czech Nationalism* vyšla v roce 2007.⁵⁵ Název by mohl svádět k představě, že bude pojednáno o úzce „regionálně“, autorův záběr je ovšem širší a sleduje téma nacistické okupační politiky včetně germanizačních aspektů na prostoru celého protektorátu a někdy i s přesahy do Sudetské župy.

Název práce *Osvětim. 1270 až současnost* americké historičky Debórah Dworkové a holandského historika působícího v Kanadě Roberta Jana Van Pelta svádí k domněnce, že pojednává „pouze“ o holokaustu na území okupovaného Polska. Záběr knihy je ovšem širší a nabízí podnět-

52 Uwe Mai: „Rasse und Raum“. *Agrarpolitik, Sozial- und Raumplanung im NS-Staat*, Paderborn: Ferdinand Schöningh 2002.

53 Ze širšího úhlu pohledu nahlíží na téma germanizace ve spojení s rasovými teoriemi a vyhlazovací politikou nacistického Německa německý historik Götz Aly: *Konečné řešení. Přesun národů a vyhlazení evropských Židů*, přel. Jana Vymazalová, Praha: Argo 2006; Götz Aly: *Hitlerův národní stát. Loupení, rasová válka a nacionální socialismus*, přel. Blanka Pscheidtová, Praha: Argo 2007.

54 Mark Mazower: *Hitler's Empire. Nazi Rule in Occupied Europe*, London: Allen Lane 2008; v českém překladu Mark Mazower: *Hitlerova říše. Nacistická vláda v okupované Evropě*, přel. Vlastimil Dominik, Brno: Jota 2009.

55 Chad Bryant: *Prague in Black. Nazi Rule and Czech Nationalism*, Cambridge: Harvard University Press 2007; v českém překladu Chad Bryant: *Praha v černém. Nacistická vláda a český nacionalismus*, přel. Eduard Geissler, Praha: Argo 2012.

ný výklad použitých germanizačních témat spojených s pozemkovou politikou SS. Podobně jako knihy Götze Alyho předkládá Dworková s Van Peltem nejen genezi nacistických plánů na vyhlazení židovského obyvatelstva, ale i plánovaných přesunů etnických Němců za účelem germanizace na okupovaných územích. Oba procesy, tj. holokaust a germanizace prostřednictvím záborů půdy, tak byly podle výkladu autorů „spojitými nádobami“.⁵⁶

V roce 2007 byla na University of North Texas obhájena disertační práce Simone De Santiago Ramosové, která pojednává o osídleneckých konceptech Richarda Walthera Darrého, v jeden čas říšského ministra pro výživu a zemědělství, který podstatnou měrou ovlivnil Heinricha Himmlera v jeho vizích o rolnické kolonizaci.⁵⁷ Původní koncepty, jak dokládá i tato disertace, byly ovšem do značné míry pozměněny. Odtážitost tématu práce od protektorátního prostředí je jen zdánlivá, protože v konfliktu o ovládnutí pozemkového úřadu mezi skupinou *Ernährung und Landwirtschaft* Úřadu říšského protektora v čele s K. von Neurathem a SS zastupovaným K. H. Frankem hrálo napojení na Darrého ministerstvo a představy o kolonizaci podstatnou roli.⁵⁸

V roce 2012 vyšla v Německu a o tři roky později v českém překladu další kniha Detlefa Brandese, která významně přispěla do diskuse k problematice nacistických germanizačních plánů.⁵⁹ Dosud nejucelenějším způsobem podrobně dokumentuje různé představy zúčastněných aktérů v Berlíně i Praze a ovšem i kroky, které byly do konce války uskutečněny v zájmu realizace „poněmčení“ jako „perspektivního cíle“. Do velké míry mimo pozornost autora stojí s germanizací úzce propojená židovská otázka a velmi zběžně je zde nastíněno spojení arizace s pozemkovou a osídlovací politikou.

56 Debórah Dworková – Robert Jan Van Pelt: *Osvětim. 1270 až současnost*, přel. David a Markéta Záleských, Praha: Argo 2006.

57 Již v polovině osmdesátých let se osobou říšského ministra pro výživu a zemědělství Richarda Walthera Darrého zabývala anglická historička Anna Bramwellová. Autorka se nemohla vyhnout Darrého angažmá v Protektorátu Čechy a Morava. Viz Anna Bramwell: *Blood and Soil. Richard Walther Darré and Hitler's "Green Party"*, Abbotsbrook – Bourne End – Buckinghamshire: Kensal Press 1985.

58 Simone C. de Santiago Ramos: *Dem Schwerte Muss Der Pflug Folgen. Über-Peasants and National Socialist Settlements in the Occupied Eastern Territories during World War Two*, diplomová práce, University of North Texas, Denton 2007.

59 Detlef Brandes: *„Umvolkung, Umsiedlung, rassische Bestandsaufnahme“: NS-„Volkstumspolitik“ in den böhmischen Ländern*, München: Oldenbourg 2012; v českém překladu: Detlef Brandes: *Germanizovat a vysídlit. Nacistická národnostní politika v českých zemích*, přel. Petr Dvořáček, Praha: Prostor 2015.

Na příkladu Ukrajiny a Besarábie analyzoval v nedávné době nacistickou politiku přesídlování německý historik dlouhodobě působící ve Velké Británii Eric C. Steinhart. Kniha *Holocaust and the Germanization of Ukraine*, která vyšla v roce 2015, zároveň podrobně shrnuje a analyzuje nejnovější literaturu k holokaustu a s ním nedílně spojenou germanizaci na východních okupovaných územích.⁶⁰ Zaměřuje se na osídlovací politiku a prováděnou genocidu v oblastech, které sice nejsou pro naši práci stěžejní, nicméně inspirující je zejména autorův analytický přístup, využívající velké množství doposud opomíjených, nebo zcela nevyužitých pramenných materiálů k vykreslení činnosti příslušníků nacistických organizací na nejnižších stupních.

Osídlovací a germanizační politika se do značné míry prolíná i s fenoménem hospodářského nacionalismu v českých zemích. Ve zkoumání této problematiky došlo v poslední době k výrazným pokrokům.⁶¹ Ve výzkumu byla reflektována institucionální výstavba i ideologické zázemy emancipačního úsilí Čechů v éře habsburské monarchie či po roce 1918, ale zájem historiků se soustředil i na období nacistické okupace, které radikálně změnilo rámec pro formování česko-německých vztahů, a vtisklo jim tak zcela specifický charakter. V poslední části kolektivní práce s názvem *Nacionalismus zvaný hospodářský* autorů Miloše Hořejše a Barbory Štolleové jsou nastíněny nejen obecné tendence exploatace protektorátu ve prospěch Třetí říše ale i praktiky vedoucí k prosazování německé dominance na poli zemědělské osídlovací politiky.⁶²

Zmíněná autorka se nejnověji zaměřuje ve své další studii i na zemědělskou politiku v Protektorátu Čechy a Morava pod tlakem Německé říše.⁶³ Práce je syntézou, která v české historiografii dlouho chyběla. Shrnuje metody a prostředky použité při naplnění nacistických plánů v oblasti zemědělské politiky a odhaluje i její dosud nikým nerozklí-

60 Eric C. Steinhart: *The Holocaust and the Germanization of Ukraine*, Washington (D. C.): United States Holocaust Memorial Museum 2015.

61 Drahomír Jančík – Eduard Kubů (ed.): *Nacionalismus zvaný hospodářský. Sřety a zápasy o národní emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945)*, Praha: Dokořán 2011; Jan Hájek – Drahomír Jančík – Eduard Kubů (ed.): *O hospodářskou národní državu. Úvahy a stati o moderním českém a německém nacionalismu v českých zemích*, Praha: Karolinum 2009; Helga Schulz – Eduard Kubů (ed.): *History and Culture of Economic Nationalism in East Central Europe*, Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag 2006; Jiří Štaif (ed.): *Moderní podnikatelské elity – metody a perspektivy bádání*, Praha: Dokořán 2007; Eduard Kubů – Jiří Šouša (ed.): *Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století*, Praha: Dokořán 2008.

62 Miloš Hořejš – Barbora Štolleová: *Hospodářský nacionalismus v čase národního socialismu*, in: *Nacionalismus zvaný hospodářský*, ed. D. Jančík – E. Kubů, s. 503–575.

63 Barbora Štolleová: *Pod kuratelou Německé říše. Zemědělství Protektorátu Čechy a Morava*, Praha: Karolinum 2014.

čovány organizační rámec. Práce zachycuje proměnu tohoto klíčového národohospodářského sektoru pod tlakem okupace, respektive pod kuratelou Německé říše, a to na úrovni institucionální (správa a její fungování) i produkční (objem a struktura zemědělské výroby).

Rovněž je možné uvést i několik dílčích studií k tématu germanizačních a osídlovacích plánů, které autor publikoval v uplynulých několika letech.⁶⁴

Výběr literatury by nebyl úplný, kdybychom opomněli historické biografie čelných představitelů nacistického režimu v protektorátu. Největší pozornosti historiků se v minulosti vcelku logicky dostalo klíčovými postavám protektorátu: K. H. Frankovi, Konstantinu von Neurathovi a Reinhardu Heydrichovi. Čeští historikové se osobou prvně jmenovaného zabývali bezprostředně v poválečné době. Frankovy výslechy v československém vězení a rozsáhlou dokumentaci soudního procesu publikovalo hned po konci okupace československé ministerstvo informací⁶⁵ a o něco později následovala i další procesní zpráva.⁶⁶ V sedmdesátých letech minulého století vyšly dvě populárně-vědecké biografie autorských dvojic Karla Radky – Stanislava Tomse a Miloslava Moulise – Dušana Tomáška.⁶⁷ Posledně zmiňovaní svou studii o Frankovi později přepracovali a nově vydali v roce 2003 a je možné na ni pohlížet jako na zatím nejpoužitelnější studii o Frankovi, která je založena na nejrozsáhlejších studiích pramenů, ale jejíž hodnotu snižuje absence odborného poznámkového aparátu a zjevná tendence k popularizaci autorskou zkratkou.⁶⁸ O Frankově českém obhájci ex offio vznikly v posledních desetiletích dvě

64 Miloš Hořejš: Spolupráce Böhmischem-Mährische Landgesellschaft, Bodenamt für Böhmen und Mähren a Volksdeutsche Mittelstelle na germanizaci české půdy na Mělnicku a Mladoboleslavsku (1939–1945), *Tereziánské listy* 34 (2006), s. 89–124; Miloš Hořejš: Zábory české půdy a její následná germanizace. Deutsche Ansiedlungsgesellschaft na Mělnicku (1942–1945), in: *O hospodářskou národní državu*, ed. J. Hájek – D. Jančík – E. Kubů, s. 247–263; Barbora Štolleová – Miloš Hořejš: NS-Landwirtschaftspolitik und „Germanisierung des Ostens“ im Protektorat Böhmen und Mähren, in: *Erbgesund und kinderreich. Südtiroler Umsiedlerfamilien im „Reichsgau Sudetenland“*, ed. Elisabeth Malleier – Günther Pallaver – Margareth Lanzinger, Bozen: Raetia 2021, s. 191–216.

65 *Zpověď K. H. Franka. Podle vlastních výpovědí v době vazby u krajského soudu trestního na Pankráci*, Praha: Cíl 1946; Karel Zajíček (ed.): *Český národ soudí K. H. Franka*, Praha: Ministerstvo informací 1947.

66 *K. H. Frank. Vrah českého národa před soudem lidu. Proces a rozsudek nad K. H. Frankem*, Žilina: Pravda 1947. Pro novější vyličení procesu srov. Milan Gruber: *Spravedlnost pro kata*, Praha: Československá redakce MON 1989, s. 11–45.

67 Karel Radka – Stanislav Toms: *Pětkrát šedou eminencí*, Praha: Magnet 1970; Miloslav Moulis – Dušan Tomášek: *Život plný nenávisť*, Praha: Mladá fronta 1977.

68 Miloslav Moulis – Dušan Tomášek: *K. H. Frank. Vstup a pád karlovarského knihkupce*, 2. vyd., Praha: EPOCHA 2003.

práce; první obsahuje zajímavé informace o měsících jeho vazby a posledních hodinách života,⁶⁹ druhá, jak název naznačuje, spíše než o Frankovi a jeho politice vypovídá o osobě obhájce Kamila Reslera.⁷⁰ Tato populárně psaná, v řadě ohledů bohužel nekritická a nepřilíš přínosná práce, vznikla jako produkt výzkumného projektu na Právnické fakultě UK. S velkým zpožděním pětadesáti let, které nelze svést na zapomenutí této klíčové postavy nacistické protektorátní politiky, vyšla v Německu první vědecká biografie věnovaná osobě K. H. Franka, z pera historika Reného Küppera.⁷¹ Autor sice klade v souladu se zaměřením svého výzkumu důraz na Frankovu politickou činnost, nicméně Frankovo angažmá v oblasti pozemkové a osídlovací politiky je zde postiženo v nemalé míře a je zřejmé, že si Frank i přes jiné úkoly ponechával celý plánovaný proces germanizace pod osobní kontrolou. Vzhledem k biografickému zaměření práce zde nebyl větší prostor pro zasazení nacistické kolonizační politiky do širšího rámce, a tak jsou někteří klíčoví spolupracovníci zodpovědní za pozemkovou politiku zmíněni jen okrajově.

K prvnímu říšskému protektorovi disponujeme ke škodě věci podstatně menším množstvím odborných prací. V roce 1979 se o zmapování jeho života s důrazem na diplomatickou kariéru zaměřil John Louis Heineman,⁷² nověji pak Lars Lüdecke.⁷³ Obě práce jsou přínosné především pro předcházející období von Neurathovy kariéry, před příchodem do Prahy a protektorátní období buď opomíjí úplně (v případě Heinemana), nebo popisují jen stručně, na základě sekundární literatury a bez opory v pramenné bázi (Lüdecke).

K osobě zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha se objevuje množství odborné či spíše popularizační literatury především pro období bezprostředně předcházející atentátu a mapující jeho samotný výkon.⁷⁴ Z prací, které se detailněji věnují jeho politické činnosti, je

69 Ladislav Tunys: *Noc před popravou. K. H. Frank a jeho obhájce*, Praha: J + J 1995.

70 Jakub Drápal: *Poslušen zákonů své země a svého stavu. Kamil Resler – obhájce K. H. Franka*, Praha: Auditorium 2014.

71 René Küpper: *Karl Hermann Frank (1898–1946). Politische Biographie eines sudetendeutschen Nationalsozialisten*, München: Oldenbourg 2010; v českém překladu René Küpper: *Karl Hermann Frank (1898–1946). Politická biografie sudetoněmeckého nacionálního socialisty*, přel. Blanka Pscheidtová, Praha: Argo 2012.

72 John Louis Heineman: *Hitler's First Foreign Minister. Constantin Freiherr von Neurath, Diplomat and Statesman*, Berkeley: University of California Press 1979.

73 Lars Lüdecke: *Constantin von Neurath. Eine politische Biographie*, Paderborn: Schöningh 2014.

74 Nejobsáhlejší dochovanou korespondencí související s atentátem na R. Heydricha disponuje kniha: Vojtěch Šustek: *Atentát na Reinharda Heydricha a druhé stanné právo na území tzv. protektorátu Čechy a Morava. Edice historických dokumentů, I–II*, Praha: Archiv hlavního města Prahy 2012.

možné zmínit edici pramenů trojice autorů Miroslava Kárného, Jaroslavy Milotové a Margity Kárné.⁷⁵ V nedávné době vznikly dvě biografické knihy německých autorů Günthera Deschnera⁷⁶ a Roberta Gerwartha.⁷⁷ V prvním případě se práce opírá spíše o sekundární literaturu, v druhém je výběr pramenů z českých archivů i sekundární zdroj literatury velmi selektivní. Obě monografie ovšem přinášejí nový pohled zejména na působení Reinharda Heydricha v nejvyšších strukturách nacistického režimu před příchodem do Prahy.

1.1 Metodologie a prameny

Z výše uvedeného je zřejmé, že ne všechny studie mají vyrovnanou úroveň a často v sobě nesou prizma doby, ve které vznikaly. V řadě prací se autoři omezují na výčet jednotlivých dokumentů, v nichž se obvykle nacističtí představitelé předhánějí v názorech na řešení české otázky. Motivací k sepsání těchto „dokumentů“ byly povětšinou osobní ambice, případně lokální zájmy tehdejších pisatelů bez provázanosti s praktickou realizací germanizace. Tyto dokumenty jsou navíc mnohdy přejímány v ustáleném překladu z prací předchozích s respektováním původní selekce, takže opakovaně dochází i ke zkreslení kontextu. Přičteme-li k tomu i značnou protichůdnost jednotlivých názorů, tak velmi často dochází k utvrzování stereotypních představ o teoretickém základu německých projektů.

Ve většině dosavadních prací, které alespoň v krátkosti pojednávají o vytčené problematice germanizace, se dají nalézt jen drobné zmínky o organizaci a mechanismech procesu vystěhování a o jeho celkovém vlivu na chod a budoucí utváření protektorátu. Většina studií nepracuje s reálnými čísly a jejich závěry spočívají vesměs na teoretickém základě. Není rovněž dostatečně objasněna otázka stupně realizace těchto plánů, jež si tyto organizace vytyčily jako základní body své činnosti, případně důvody proč tyto germanizační plány nedošly svého naplnění.

75 Miroslav Kárný – Jaroslava Milotová – Margita Kárná (ed.): *Deutsche Politik im „Protektorat Böhmen und Mähren“ unter Reinhard Heydrich 1941–1942. Eine Dokumentation*, Berlin: Metropol 1997.

76 Günther Deschner: *Reinhard Heydrich. Architekt totální moci*, přel. Vladimír Čadský, Praha: Rybka 2002, v německém originále: Günther Deschner: *Reinhard Heydrich. Statthalter der totalen Macht*, Esslingen am Neckar: Bechtle 1992.

77 Robert Gerwarth: *Hitler's Hangman. The Life of Heydrich*, New Haven: Yale University Press 2012; v českém překladu: Robert Gerwarth: *Reinhard Heydrich. Hitlerův kat*, přel. Zlata Kufnarová, Praha – Litomyšl: Paseka 2012.

Je možné se tedy ptát, do jaké míry byly například hlavním důvodem nenaplnění uvedených cílů nedostatek financí, vhodných osídlenců či ohledy na zachování relativního klidu v protektorátu. Tyto i další otázky je možné zodpovědět až po podrobném studiu příslušných pramenných materiálů.

Práce je tak založena na výzkumu primárních pramenů analytickou metodou, na práci s aktuální i starší sekundární literaturou, edicemi dokumentů a dobovými periodiky. Uvedené postupy bádání obohatily i terénní výzkumy na bázi oral-history a dochované prameny osobní povahy, které vhodně doplňují řeč dokumentů oficiální povahy.

Pramenný výzkum spočíval zejména ve studiu archivních fondů k organizacím zapojeným do procesu záboru pozemkového majetku a následného osídlování německými kolonisty, které jsou uloženy a zpřístupněny v českých a německých archivech. Z českých archivů byly klíčovými fondy uloženy v Národním archivu, zejména fond Státní pozemkový úřad 1919–1949 (1952), fond Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu či fond Ministerstvo zemědělství (1939–1945). Klíčovým pro popsání germanizace v oblasti zabírání půdy pro německé kolonisty se ukázal být fond pobočky berlínské Německé osídlovací společnosti (*Deutsche Ansiedlungsgesellschaft*) v protektorátu tzv. Českomoravské zemědělské společnosti. Stranou pozornosti nezůstaly ani organizace bezprostředně s činností Českomoravské zemědělské společnosti související, tedy fond Hospodářský svaz německých osídlenců (*Wirtschaftsring der Deutschen Siedler in Böhmen und Mähren*). Archivní materiály z uvedených fondů umožnily organizační a částečně i personální rekonstrukci klíčových aktérů pozemkové a osídlovací politiky v prostoru protektorátu a na základě korespondence s orgány říšskými či autonomními bylo možné blíže osvětlit vzájemné vztahy mezi jednotlivými organizacemi.

Při studiu nacistických germanizačních zásahů nemohly být opomenuty fondy Úřadu říšského protektora, zejména v nedávné době uspořádané a digitalizované fondy Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu a částečně digitalizovaný fond Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě. Ty sice nepodávají ucelenou informaci o nacistické politice proti českým pozemkovým vlastníkům, lze zde ovšem najít řadu drobných informací, které doplňují informace z výše uvedených fondů.

Další materiály, tj. fondy nacisty ovládaných centrálních institucí se nacházejí i v Moravském zemském archivu, kde byly vytěženy zejména fondy B251 Říšský protektor v Čechách a na Moravě, služebna pro zemi Moravu, B36 Obvodová úřadovna Pozemkového úřadu v Brně, B252

Zemský prezident Brno, správa z příkazu Říše. Je však třeba upozornit, že tyto jsou značně torzovité a bez informací z centrálních pražských úřadů i obtížně využitelné a interpretovatelné.

K doplnění obecných poznatků o fungování osídlovacích společností velmi dobře slouží i fondy pobočky berlínské centrály Německé osídlovací společnosti v Říšské župě Sudety uložené z části v Národním archivu, či fond Saské selské osídlovací společnosti, Drážďany uložené v Národním archivu. V Archivu bezpečnostních složek je uložena řada personálních spisů zástupců nacistických organizací v protektorátu, které vzhledem ke své dosavadní malé vytěženosti, vnesly do dané problematiky mnoho nových podnětů. I přes jistou opatrnost, kterou je třeba mít při práci s dokumenty osobní povahy, je informace, pochází-li navíc z více zdrojů, pro rekonstrukci profilů aktérů kolonizace i jednotlivých akcí dosti klíčová a při absenci osobních spisů ve fondu Pozemkového úřadu i Českomoravské zemědělské společnosti i nenahraditelná.

Zpráv k nacistickým přesídlovacím akcím se nám dostává i prostřednictvím dobového tisku, tematicky uspořádaného zejména ve fondu Zahraniční tiskový archiv, uloženém v Národním archivu. Informace z těchto fondů pomohly doplnit kapitoly věnované přesunu přesídlenců z jejich původní domoviny.

Určitou vypovídací schopnost mají i fondy vrchních zemských radů – oberlandrátů (*Oberlandräte*, dále jen OLR), uložené ve státních oblastních archivech a Moravském zemském archivu; ve Státním oblastním archivu v Praze je to fond OLR Praha, Kolín a Mělník, ve Státním oblastním archivu v Třeboni je to fond OLR České Budějovice, v Moravském zemském archivu v Brně fond B 254 OLR Brno a B 256 OLR Kroměříž. Relativizující spojení „určitou vypovídací schopnost“ použité na začátku odstavce je užito z důvodu značné torzovitosti uvedených fondů, které musí být doplňovány o údaje z jiných archivních fondů.

Mnohé poznatky o vnímání a dosahu nacistických zásahů do pozemkové držby podávají i fondy okresních poboček státních oblastních archivů, například fondy obcí, obecní a školní kroniky obcí zasažených osídlovacími projekty. I když záznamy pro roky 1939–1945 byly z důvodu zabavení obecních kronik vpisovány až po skončení války, mají vysokou vypovídací hodnotu, neboť byly zaznamenány očitými svědky v malém odstupě za událostmi.

V německém Spolkovém archivu (*Bundesarchiv*) byly k dané problematice prostudovány následující fondy: Reichsprotektor in Böhmen und Mähren, Deutsches Staatsministerium für Böhmen und Mähren (sign. R 30), Rasse- und Siedlungshauptamt SS (sign. NS 2), Reichs-

kommisar für die Festigung des deutschen Volkstums (sign. R 49), Reichsstelle für Raumordnung (sign. R 113), SS-Personalhauptamt (sign. NS 34).⁷⁸ V Bundesarchivu v Koblenzi poté fond NL 310 – Konstantin von Neurath. V případě fondů R 30 a NL 310 mají získané informace spíše doplňkový charakter, neboť podobně jako fondy z MZA Brno nepodávají plastickou informaci a musí být komparovány s dalšími archivními zdroji. Z ostatních fondů se podařilo doplnit některé často nesprávně interpretované informace ze sekundárních zdrojů.

Zmíněné dochované archivní materiály umožní nezbytnou organizační a částečně i personální rekonstrukci. V případech, kde bylo k dispozici dostatečné množství pramenného materiálu osobní povahy, byla aplikována biografická metoda, která pomohla rekonstruovat personální profil osobností vrcholových struktur i profily klíčových figur na nižších stupních řízení osídlovacího procesu. Na základě korespondence s říšskými orgány, orgány nacistické správy protektorátu, autonomními a soukromými společnostmi bylo možné blíže osvětlit vztahy mezi jednotlivými aktéry osídlovacího procesu. Tam, kde to povaha archivního materiálu a dochované statistiky umožnily, bylo využito i statistické metody k sestavení soupisu o rozloze zabavených statků, vybavení živým a mrtvým inventářem apod. V této práci je rovněž pro osvětlení procesu realizace osídlovacího obvodu severně od Prahy, osídlovacích obvodů českobudějovického, brněnského a olomouckého využita metoda regionální sondy. Každá z jmenovaných oblastí reprezentuje mírně odlišný přístup k osídlování, daný nejen její krajinou a půdní specifikou, a pomáhá tak odhalit drobné nuance osídlovacího procesu. Kromě osvětlení postupů a stupně realizace plánů Německé osídlovací společnosti na části území protektorátu, dávají tyto sondy nejen odpověď na otázky týkající se sociálního statusu přesídlenců v nových podmínkách, ale pomáhají odhalit i efektivitu osídlovacího procesu po stránce hospodářské. Metoda sondy byla využita i při nástinu postupů nacistů proti židovským vlastníkům půdy a u velkých pozemkových vlastníků – velkostátkářů a církevních vlastníků.

Z dobových tiskovin byly vytěženy zejména německojazyčné časopisy *Böhmen und Mähren*, *Der neue Tag* (*Tageszeitung für Böhmen und Mähren*), *Raumordnung und Raumforschung*, regionální tiskoviny z oblastí zasažených germanizačními a osídlovacími aktivitami. Vypovídací hodnota českých novin s celoprotektorátní působností i drobných regionálních tiskovin o aktivitách nacistů v oblasti germanizace se ukázala být velmi

⁷⁸ Personalangelegenheiten beim Bodenamt in Prag. – Einstellung von SS-Führern.

nížká. Ale i německé tiskoviny dávají o nacistických plánech na germanizaci půdy jen velmi povšechnou informaci a o přesídlovacích akcích s etnickými Němci se v německém tisku píše pouze v úplném počátku procesu, kdy ještě nedocházelo k samotnému aktu vystěhování českého obyvatelstva.

Sledovaný model nacisty aplikované rolnické kolonizace se neomezoval pouze na prostor českých zemí a zasáhl celou okupovanou Evropu. Nacisty použité metody vykazovaly analogické prvky, cíle a strukturu. Za použití komparativní metody bylo možné provést porovnání se situací v oblasti pozemkové a kolonizační politiky aplikované v Říšské župě Sudety. Určitým zdrojem informací pro komparaci autorovi posloužily i dobové publikace vznikající k nacistické přesídlovací politice. K těmto zdrojům však muselo být přistupováno velmi kriticky, neboť byly psány se zjevnou snahou popisované události zveličit ve prospěch nacistických myšlenek.⁷⁹

79 Paul Gauss: *Das Buch den Deutschen Volkstum. Wesen-Lebensraum-Schicksaal*, Leipzig: F. A. Brockhaus 1935; Wilhelm Winkler: *Deutschum in aller Welt. Bevölkerungsstatistische Tabellen*, Wien: Franz Deuticke 1938; *Deutsche Bauernleistung am Schwarzen Meer, Bevölkerung und Wirtschaft 1825*, Leipzig: S. Hirzel 1940; *Der Zug der Volksdeutschen aus Bessarabien und dem Nord-Buchenland*, Prag: Volk und Reich Bücherring 1942; Heinrich Bosse: *Der Führer ruft. Erlebnisberichte aus den Tagen der grossen Umsiedlung im Osten*, Berlin: Zeitgeschichte-Verlag 1941.

2. Nacistické plány germanizace českého sídelního prostoru

2.1 Koncepty a plány germanizace východu Evropy

Nacismus jako ideologie byl směsicí prvků různých filozoficko-ideologických soustav a tato směs prošla navíc během 25 let svého vývoje četnými změnami, přičemž realizace některých prvků byla odsunuta, další byly zavrženy. Na jednotnosti nacistické ideologii nepřidávala ani různorodost názorů, plánů realizace a jejich načasování, která panovala u jednotlivých tvůrců, vykladačů a realizátorů rasistických teorií (vedle Adolfa Hitlera jimi byli především Julius Streicher, Joseph Goebbels, Alfred Rosenberg, Heinrich Himmler, Richard Walther Darré, Robert Ley či Reinhard Heydrich).⁸⁰

V centru pozornosti této práce stojí pojmání nacionalismu, jež v nacistické ideologii nabývá spíše podob rasismu, kde národnost je nahrazena rasou, jejíž podstata nespočívala v řeči, nýbrž v krvi. Lidské rasy nacistická teorie dělila do tří skupin: *Kulturbegründer*, *Kulturträger* a *Kulturzerstörer*. Jedinou představitelku první skupiny tvořila rasa árijců, jejichž výjimečnost měla spočívat v biologických vlastnostech, v jejich „lepší krvi“, která je činila všestranně životaschopnějšími ve věčném boji o život. Tyto výjimečné vlastnosti byly dávány do přímé souvislosti s tělesnými znaky

80 Joseph Goebbels (1897–1945) – mezi lety 1933 a 1945 říšský ministr propagandy a jeden z nejbližších spolupracovníků Hitlera. V roce 1926 uveřejnil knihu *Nazi-Sozi*, kde vysvětloval rozdíly mezi nacionálním socialismem a marxismem. Svůj životopis naplněný antisemitskými názory vydal v roce 1929. Uveřejněny byly později i jeho proslovy. Robert Ley (1890–1945) – čelný nacistický politik stojící v letech 1933–1945 v čele německé pracovní fronty. Od roku 1925 působil jako župní vedoucí Jižního Porýní a editor antisemitských nacistických novin *Westdeutsche Beobachter*. Julius Streicher (1885–1946) – prominentní člen NSDAP, zakladatel antisemitských novin *Der Stürmer*, který se stal jedním z pilířů nacistické propagační mašinérie. O dalších jmenovaných více níže v textu.

člověka a spolu s nimi se dědily. Na základě přirozeného výběru – boje o život – se měl z árijské rasy vyvinout „nadčlověk“. Nadřazeným principem uvnitř této árijské rasy byl prvek nordický a procento těchto prvků udávalo rasovou hodnotu jednotlivých evropských národů a potažmo i jejich schopnost přežít ve vzájemném boji mezi národy.

Na rasistické teorie navazovalo učení o tzv. životním prostoru (*Lebensraum*), staré heslo s novým obsahem, jež mu přidělil Hitler v knize *Mein Kampf*. Podle Hitlerových slov „skončilo období expanze pomocí koloniální a obchodní politiky předválečných časů, nyní přecházíme k politice půdy, politice budoucnosti“.⁸¹ Původní právo na kolonie tak Hitler transformoval do podmínek kontinentální územní politiky.⁸² Smysluplné mělo být podle něj rozšiřování do míst, „kde je zajištěna geografická spojitost s vlastí“.⁸³ V jiné pasáži knihy se k otázce životního prostoru dočteme: „Budoucím cílem naší zahraniční politiky musí být nikoliv orientace na západ a nikoli orientace na východ, nýbrž východní politika ve smyslu získání nutné půdy pro náš německý národ.“⁸⁴ Do jisté míry tak hrálo v Hitlerových plánech svou úlohu i zajištění potravinové soběstačnosti. Nebylo tedy potřebné podrobovat si národy, nýbrž získat zemědělsky užitečný kraj. Expanze měla probíhat v Evropě, nikoliv v zámoří, a to na územích poskytujících suroviny a sousedících s Říší.⁸⁵ Cílem nacistické zahraniční politiky bylo vytvořit světovou Německou říši, jejímž jádrem by bylo Německo zvětšené o Rakousko, české země a západní část Polska. Na toto rozšířené jádro měla navazovat kolonizace dobytých území ve východní a jihovýchodní Evropě – ve zbytku Polska, Pobaltí, Ukrajině, v Rusku a na Balkáně. Na rozdíl od kolonialismu velmocí aplikovaného v 19. a začátkem 20. století v afrických koloniích měla být dominance Německa nad klíčovými oblastmi nastolena osídlovací politikou provedenou prostřednictvím rolnictva, což souviselo s výrazným prvkem nacistické ideologie, kultem půdy (mýtus o krvi a půdě, *Blut und Boden*), „dědičného statku“, jež měl být nositelem národního prvku. Dochází

81 Adolf Hitler: *Mein Kampf*, München: Eher Verlag 1941, s. 743. Není-li uvedeno jinak, citace v práci zde i dále přeložil autor.

82 Ještě počátkem třicátých let 20. století demografové zapojení do ideologického zdůvodnění expanze naříkali nad klesající porodností a mluvili o „národu, jemuž se nedostává mládeže“ (Klaus J. Bade: *Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou století*, přel. Alexej Kusák, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2005, s. 273).

83 Friedemann Bedürftig: *Třetí říše a druhá světová válka. Lexikon německého nacionálního socialismu 1933–1945*, přel. Petr Dvořáček, Praha: Prostor 2004, s. 592.

84 A. Hitler: *Mein Kampf*, s. 757.

85 Viz Peter de Mendelssohn: *Hitlerovy plány na dobytí Evropy*, přel. Václav Špotz, Praha: Melantrich 1948, s. 26.

zde tedy k úzkému propojení otázky zabezpečení životního prostoru s posílením pozic venkovského, tj. zemědělského obyvatelstva. To vše bylo doplněno teoriemi o nadřazenosti německé rasy a jejího poslání ve střední a východní Evropě.⁸⁶ Podobně jako u doktríny vojenské, podle níž nelze za dobyté považovat území, kam nevstoupila noha německého pěšáka, vycházeli nacisté z tvrzení, že pro národ není zajištěno žádné území, které není osídleno německým zemědělcem.⁸⁷

Obř. 1: Dobová mapa přesunu etnických Němců z východní a jihovýchodní Evropy a z Pobaltí. Arnold Hillen Ziegefelt: *1000 Jahre deutsche Kolonisation und Siedlung*, Berlin: Ewin Runge Verlag 1940.

86 Viz J. Michl: *Nacistické zásahy do české pozemkové držby*, s. 233.

87 Viz Z. Antoř: *Blut und Boden*, s. 37.

Zvýšený zájem o venkov v období trvání Třetí říše byl ostatně silně ideologicky determinován. Po prohrané první světové válce v Německu nastala politická i hospodářská krize, kterou ještě zhoršily územní ztráty vynucené Versailleskou smlouvou. Mnozí Němci věřili, že svůj díl odpovědnosti nesla i modernizace celé společnosti. Až do poloviny dvacátých let ve městech panoval nedostatek potravin, což vedlo k častému hladovění obyvatelstva a opakovaným vlnám nespokojenosti. Hlavní město, kam se stahovali revolucionáři, se stalo symbolem všeho, co bylo v zemi špatné. Všechny problémy údajně způsoboval odliv lidí z venkova, ze zemědělského východu na průmyslový západ, jenž přinesl přelidnění měst. Začaly vznikat teorie o potřebě osídlení a celkovém posílení německého východu.

Myšlenky tohoto druhu tvořily duchovní základ takzvaného Artamanského svazu (*Artamanen-Bund*). V roce 1923 ho založil doktor Willibald Hentschel (1858–1947), jenž si za svůj cíl vytkl přestěhování mladých lidí z měst na venkov.⁸⁸ Vyzýval mladé Němce, aby se stali „muži poli“ (ve středověké němčině *Manen* = muži, *Art* = pole), tedy artamany – *Artamanen*. V zásadě tu šlo o snahu uniknout z městského prostředí a hledat „přirozený“ způsob života na venkově.⁸⁹

Původních myšlenek Artamanského svazu, idealizujících německý venkov, se stejně jako myšlenek vlivného německého antropologa Otty

88 Politická instrumentalizace selského stavu byla v Německu zahájena již daleko dříve. Kořeny můžeme hledat ve vydání osídlovacího zákona z roku 1886. Vládní kroky na podporu zemědělského osídlování východního Německa měly silné zázemí právě v mimoparlamentním, nacionální socialismus inspirujícím *völkisch* hnutí, které bylo ideově a personálně propojeno s všenněmeckými kruhy Rakousko-Uherska. Současně uvedené spolky v Prusku a Rakousko-Uhersku usilovaly o „posílení německv v městech a na venkově“ získáváním materiálních statků, usídlením zemědělců, řemeslníků, ale také lékařů, advokátů aj., spolu s poskytováním finanční a charitativní pomoci. Společně pak tyto spolky dodávaly osídlování specifickou, jim vlastní ideovou platformu, která si svou spjitost udržela i během let první světové války a „přerozdělení“ evropského prostoru dle versailleského mírového systému ji naplnilo novou razantností. Viz U. Mai: *„Rasse und Raum“*, s. 361; Jitka Balcarová: *Německá vnitřní kolonizace v koncepci regionálních svazů Němců a související stavební projekty v českých zemích ve 30. a 40. letech 20. století*, in: *Věda a technika v českých zemích v období 2. světové války*, ed. Miloš Hořejš – Ivana Lorencová, Praha: Národní technické muzeum 2009, s. 43.

89 K idealizaci skromného venkovského života a jednoduché polní práce přispěla činnost mládežnických hnutí. Nejčastěji je v německé historiografii uváděn příklad Artamanů ve Výmarské republice, kteří se během dvacátých let 20. století ze svého antislovanského přesvědčení odstěhovali do východních pohraničních oblastí, aby tam svou přítomností a činností eliminovali vliv slovanského osídlení. Členství v Artamanském hnutí, založeném počátkem dvacátých let 20. století, bylo determinováno „árijským původem“. Jeho stoupenci neúnavně proklamovali rozpor mezi „nordickým/árijským“, „zdravým“, „selským“ na jedné straně a „židovským“, „dekadentním“ a „velkoměstským“ na straně druhé. Viz J. Balcarová: *Německá vnitřní kolonizace*, s. 43.

Ammona (1842–1916)⁹⁰ zmocnil významný nacistický ideolog Richard Walther Darré, který tento systém hodnot agrární společnosti prosadil do oficiální nacistické politiky.⁹¹ Zde je tedy třeba hledat původ onoho kultu půdy, mýtu o krvi a půdě – *Blut und Boden*. Smyslem bylo rovněž, aby Němectí rolníci zajistili dostatečnou zemědělskou produkci, a tím se Německo vyhnulo zoufalému nedostatku, který postihl obyvatelstvo v průběhu první světové války.⁹²

Richard Walther Darré definoval systém hodnot agrární společnosti a prosadil tento agrární model do oficiální nacistické politiky. Ve své knize *Um Blut und Boden. Reden und Aufsätze*, vydané v Mnichově roku 1939, tvrdil: „Myšlenka krve a půdy nám dává morální právo vzít si na východě tolik země, kolik jí bude třeba pro vytvoření harmonie mezi tělem našeho Národa a geopolitickým prostorem [...], jednota krve a půdy musí být obnovena.“⁹³ Jednalo se o jakési quasimystické spojení „krve“ (rasy nebo národa) a „půdy“ (územního a životního prostoru) pro germánský lid s vyloučením podřadných ras, jakými údajně byli například Slované.⁹⁴ Nacionálněsocialistická teorie „životního prostoru“ a „krve a půdy“, navazovala na premisy zakladatele antropologické geografie Friedricha

90 Otto Ammon shledával v procesu „útěku z půdy“ ohrožení rasového složení národního tělesa. Podle jeho názoru odchod venkovanů do měst nastartoval selekční proces mezi „germánskými dlouhými lebkami“ a „asiatskými kulatými“. Ammon ale na rozdíl od ostatních *völkisch* teoretiků nespatoval ve městech samotných ohrožení a ani neidealizoval venkovský život. Zdůrazňoval nutnost selského stavu pro „oživení“ městského obyvatelstva, které podle něho nebylo schopno se „udržet“ z vlastních sil a bylo závislé na příchodu venkovanů. Viz J. Balcarová: *Německá vnitřní kolonizace*, s. 46.

91 Richard Walther Darré oděl představy Artamanů do teoretického hávu, doplnil je myšlenkou o nadřazenosti árijské rasy. Darré se společně s dalším vůdčím teoretikem selského stavu Hansem F. K. Güntherem domníval, že tzv. vnitřní kolonizace dokáže opět obrodit vztah Němců k půdě. Věřil, že příslušníci nordické rasy, k níž patřil i německý národ, jsou svým založením zemědělci a že Němec dosáhne opravdového splynutí s přírodou pouze jako rolník. Darré považoval venkov za „studnici mládí“, která vyrovnávala kvantitativní populační ztráty měst, a za „pramen krve“, který zajišťoval rasovu, a tím i kvalitativní obnovu struktury městského obyvatelstva. Viz U. Mai: „*Rasse und Raum*“, s. 31–34. Ve svých dvou hlavních pracích vydaných ve Výmarské republice *Das Bauerntum als Lebensquell der nordischen Rasse* (1929) a *Neuadel aus Blut und Boden* (1930) představil veřejnosti koncepty rasové politiky podporující selský stav, které se staly základem ideologie *Blut und Boden*. Rozvinul uzavřený myšlenkový komplex, v němž selský stav jako „*völkisch-biologisches Fundament*“ představoval ústřední oporu národa, který měl cíleně pracovat na své rasové obnově. Darré spojil nordicko-romantické představy s idealizací selského stavu a byl přesvědčen, že pouze aktivní „politikou rasového šlechtění“ v rámci zemědělských osad je možné obnovit a zlepšit nordickou rasu, jejímiž genetickými nositeli byli právě árijští zemědělci. Viz *ibid.*, s. 40–41.

92 Viz Ch. Bryant: *Praha v černém*, s. 107.

93 Cit. podle U. Mai: „*Rasse und Raum*“, s. 31–34.

94 Srov. *ibid.*, s. 164–165.

Ratzela (1844–1904), který vycházel z přesvědčení, že úpadek národa je zpečetěn ve chvíli, kdy začne ztrácet svou půdu.⁹⁵ V jeho vizích představovala půda spolu s obyvatelstvem základ silného státu a její rozsah byl zároveň ukazatelem moci toho či kterého státu.⁹⁶

Pojem *Lebensraum* zavedl Ratzel ve svých dílech *Politische Geographie* (1897)⁹⁷ a *Der Lebensraum* (1901),⁹⁸ v nichž vysvětloval dějiny jako „neustálý boj o životní prostor“, nicméně je třeba zdůraznit, že jeho teorie byla zpočátku prosta jakéhokoli politického podtextu. Termín *Lebensraum* pro něj znamenal rozchod s tradiční politologií a mezinárodním právem; politické hranice nejsou pevně dané, ale závislé na slabosti nebo síle států a národů, zatažených do darwinovského boje o prostor. Pravicoví extremisté výraz často používali již v období vilémovského Německa a v období krátce po skončení první světové války, stalo se z něj heslo většiny těch, kteří stáli na pravé straně politického spektra. Němci očekávali, že jim vrátí národní hrdost po prohrané válce a že poskytne půdu malým zemědělcům, kteří – nezkažení urbanizací a industrializací – budou hájit všechno dobré a „německé“. V neposlední řadě rozšiřující se hranice slibovaly poskytnout prostor pro předpokládaný nárůst obyvatelstva a umožnily by se zbavit národní klaustrofobie, již mnozí Němci trpěli.⁹⁹

Významně se o šíření Ratzelových myšlenek přičinil jeho žák – geograf a geopolitik ve službách nacionálního socialismu Karl Haushofer (1869–1946).¹⁰⁰ Podle Haushofera měla mocnost jako Německo povinnost chránit právo na půdu, a to v nejširším slova smyslu, tedy nejen pozemky uvnitř hranic Říše, ale i právo na rozsáhlejší území pro svůj lid a kulturu. Německo mělo vysokou hustotu obyvatelstva, na rozdíl od starých koloniálních mocností, což mu dávalo podle Haushofera virtuál-

95 Viz Friedrich Ratzel – Karl Haushofer (ed.): *Erdenmacht und Völkerschicksal. Eine Auswahl aus seinen Werken*, Stuttgart: Alfred Kröner 1940, s. 266.

96 Viz *ibid.*, s. 113 a 119.

97 Friedrich Ratzel: *Politische Geographie*, München: R. Oldenbourg 1897.

98 Friedrich Ratzel: *Der Lebensraum*, Tübingen: Laupp 1901.

99 Viz Ch. Bryant: *Praha v černém*, s. 107.

100 Ve svých geopolitických dílech se zaměřil zejména na koncept životního prostoru, problematiku hranic, teorii panregionů a autarkie. Ve *Weltpolitik von Heute* (1934) označil versailleské uspořádání za zeměpisný omyl a požadoval vytvoření říše, která by spojila všechna území, kde žijí Němci. Kromě východní Evropy se to týkalo také jihu Dánska a části Nizozemí. Haushoferovy politické koncepty se v podstatě shodují s nacistickou teritoriální expanzí. Na rozdíl od nacistů, kteří stavěli do čela své expanzionistické politiky rasové teorie, Haushofer považoval za hlavního hybatele mezinárodní politiky zeměpisné skutečnosti. K jeho žákům patřil i Rudolf Hess. Viz Bořek Hnízdo: *Mezinárodní perspektivy politických regionů*, Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku 1995, s. 15.

ní mandát pro expanzi do oblastí bohatých na zdroje. Malé státy v jeho sousedství měly být přivedeny pod vliv životaschopného německého řádu, neboť pro svou malou rozlohu jim zachování praktické autonomie a zajištění lepší ochrany a organizace mohlo být garantováno jen v rámci Německé říše.¹⁰¹

Adolf Hitler v knize *Mein Kampf* v souladu s Ratzelem uvádí: „Pouze dostatečně veliký prostor na této zemi zajišťuje danému národu svobodu jeho bytí.“¹⁰² Tento „zdravý vztah“ mezi počtem obyvatelstva na jedné straně a velikostí a kvalitou půdy na straně druhé měla, dle jeho vyjádření, zajistit zahraniční politika nacionálního státu. Nacionálně-socialistické hnutí si kladlo za cíl odstranit nepoměr mezi počtem Němců a plochou jimi obývané země – „přivést půdu do souladu s počtem obyvatelstva“ a „zajistit německému národu na této zemi přiměřený životní prostor a půdu“.¹⁰³

Získání *Lebensraumu*¹⁰⁴ se tak pro Hitlera stalo hlavním cílem jeho zahraniční politiky, což dokládá vlastními pracemi. Řadu zmínek o „potřebě prostoru“ nalezneme v jeho nejznámější knize *Mein Kampf*, ale mnohem intenzivněji se tímto tématem zabývá ve svém druhém nepublikovaném díle, které napsal v roce 1928. Podstatu jeho koncepce na právo německého národa vydobýt si své pozice a prostor lze slovy Woodruffa D. Smitha shrnout následujícími výroky: „Politika je vedení boje národa o existenci.“ „Zahraněční politika je umění zajistit lidu dostatek kvalitního životního prostoru.“¹⁰⁵ Člověk obdělávající půdu se v tomto pojetí postupně stával reprezentantem návratu k přirozenému společenskému řádu, v němž by lidé žili v souladu s přírodou, v jednotě s půdou.¹⁰⁶ Hitler v roce 1924 v *Mein Kampf* doslova uvedl: „Jestliže nositelem národního prvku je půda, potom zabezpečení ‚němectví‘ v kterémkoli dobytém

101 Srov. Andreas Dorpalen: *The World of General Haushofer. Geopolitics in Action*, New York: Farrar and Rinehart 1942; B. Hnízdo: *Mezinárodní perspektivy politických regionů*, s. 15.

102 Adolf Hitler: *Můj boj*, přel. Slavimír Michalčík, Pohořelice: Otakar II. 2000, s. 472, cit. podle Jitka Balcarová: „Jeden za všechny, všichni za jednoho!“. *Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření „sudetoněmecké identity“*, Praha: Karolinum 2013, s. 270.

103 J. Balcarová: „Jeden za všechny, všichni za jednoho!“, s. 474–477 a 479.

104 *Lebensraum* – životní prostor – nabyl v podobě používané nacionálním socialismem jiných konotací, než jak tento termín Ratzel původně zamýšlel. Spojení *Lebensraum im Osten* souviselo s nacistickými expanzionistickými plány směřovanými na východ.

105 Woodruff D. Smith: *The Ideological Origins of Nazi Imperialism*, Oxford: Oxford University Press 1989, s. 224–230. Citace Adolfa Hitlera z Gerhard L. Weinberger (ed.): *Hitler's Second Book. The Unpublished Sequel to Mein Kampf*, New York: Enigma Publishing 2003, s. 28; srov. též Ch. Bryant: *Praha v černém*, s. 107.

106 Jaroslav Med: Hledání nového vztahu k zemi. Ideové kořeny ruralismu, *Dějiny a současnost*, č. 8 (2005), s. 23.

Obr. 2: Model statku určeného pro tzv. zbrojné sedláky (*Wehrbauern*) ve Slezsku. NA, Praha, fond Německá osídlovací společnost, inv. č. 205, kart. č. 105.

Obr. 3: Novostavba statku ve Slezsku pro 20 ha hospodáře z řad přesídlenců. NA, Praha, fond Německá osídlovací společnost, inv. č. 205, kart. č. 105.

prostoru je možné natrvalo zajistit pouze německou rolnickou kolonizací.¹⁰⁷ Jinými slovy, je třeba zajistit germanizaci prostoru, ale nikoliv zde původně žijícího obyvatelstva. Za jedinou vhodnou a minulostí ověřenou formu germanizace dobytých území považoval její osídlení německými sedláky: „Co bylo v dějinách germanizováno s opravdovým užitkem, to byla půda, kterou naši předkové získali mečem a osadili německými sedláky.“¹⁰⁸

Požadavek získávat cizí půdu a následně ji germanizovat formuloval i jeden z hlavních ideologů nacionálního socialismu a později říšský ministr pro okupovaná východní území Alfred Rosenberg, který ve svém stěžejním sedmisetstránkovém díle *Der Mythos des 20. Jahrhunderts*, které poprvé vyšlo v roce 1930, k „osudové otázce životního prostoru a chleba“ uvedl: „Dnes nepomůže žádná hra na schovávanou, žádný odkaz na vnitřní osídlování jako na jedinou záchranu, protože tímto se celkový osud národa změní jen pramálo; dnes pomůže jen vůle přeměněná v cílevědomý čin vytvořit prostor pro miliony příchozích Němců.“¹⁰⁹

Darrého, Rosenbergovy i Hitlerovy představy k osídlovací politice se rozcházejí s kolonizačními koncepty, tak jak byly chápány ve vilémovském Německu. V době císařství a Výmarské republiky měl selský stav ponejvíce funkci stabilizačního prvku politických poměrů ve vnitřních záležitostech Německa.¹¹⁰ Na východě země, jakožto v „ohrožené zemi“, měli němečtí sedláci vytvořit „národní obranu hranic“, která by chránila „německou podstatu“ (*Volkstum*) před cizími vlivy.¹¹¹

Postupně se vlivem prosazovaných rasově politických cílů přešlo k „obraně“ proti údajnému vnitřnímu ohrožení v podobě degenerace a úpadku „národního tělesa“, které se ve *völkisch*¹¹² a nacionálněsocialistickém prostředí identifikovalo s rasou. Byly to právě práce Alfreda Rosenberga, ve kterých se hojně operovalo s pojmy panská rasa (*Herren-*

107 A. Hitler: *Můj boj*, s. 285; cit. podle J. Tesař: Poznámky k problémům okupačního režimu v tzv. „protektorátě“, s. 162.

108 A. Hitler: *Můj boj*, s. 286, cit. podle J. Balcarová: „*Jeden za všechny, všichni za jednoho!*“, s. 271.

109 Alfred Rosenberg: *Der Mythos des 20. Jahrhunderts. Eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltkämpfe unserer Zeit*, München: Hohenheim-Verlag 1935, s. 694, cit. podle J. Balcarová: „*Jeden za všechny, všichni za jednoho!*“, s. 271.

110 *Ibid.*, s. 272.

111 Viz U. Mai: „*Rasse und Raum*“, s. 361, cit. podle J. Balcarová: „*Jeden za všechny, všichni za jednoho!*“, s. 272.

112 Mnohovýznamový výraz *völkisch* je v českém jazyce obtížně uchopitelný. Ne zcela přesně se překládá pojmy vágního obsahu „národovecký“ či „lidově národní“. Proto se často nepřekládá. Jeho výklad však přináší potíže i německým autorům, jak dokumentuje celá škála literatury k této problematice. Viz například J. Balcarová: „*Jeden za všechny, všichni za jednoho!*“, s. 271.

rasse), nadřazený národ (*Herrenvolk*), árijská rasa (*Arische Rasse*) a podčlověk (*Untermensch*).

Hitler se ve svém *Mein Kampf* postavil jednoznačně proti dřívější praxi obracející pozornost na germanizaci příslušníků neněmeckých národů, která se soustřeďovala zvláště na otázku jazyka. Na příkladu habsburské monarchie ukazoval, jak byla taková germanizace povrchní a málo trvalá, i když byla prováděna pod patronací vlády.¹¹³ Namísto doposud plánované pomalé a po generace trvající kolonizace, zaměřené na postupné zatlačování neněmecké populace německými sedláky, nastoupilo přesídlení statisíců etnických Němců (*Volksdeutsche*) z východní Evropy, které se mělo realizovat v relativně krátké době.¹¹⁴ Nacionálněsocialistická ideologie zpolitizovala funkci „půdy“ a nezbytnosti jejího dostatku pro úspěšný rozvoj ras. Biologická fakta nazíraná z hlediska nacistického světového názoru tedy stála za vítězstvím koncepce germanizace prostoru nad potřebami ekonomickými, válečnými apod.¹¹⁵ Tyto tendence vyústily v radikální nehumánní germanizační osídlování Evropy během druhé světové války, známé pod názvem *Generalplan Ost* (Generální plán Východ), který slučoval nacionálněsocialistické teorie „krve a půdy“ a „životního prostoru“.¹¹⁶ „Plán“ byl sestaven 15. července 1941 agrárním analytikem Konradem Meyerem-Hetlingem (1901–1973) na podnět Heinricha Himmlera a poskytuje nám rámcovou představu o válečných cílech a poválečných plánech nacistického Německa ve střední a východní Evropě. Je rovněž významným pramenem pro studium nacistické okupační politiky, zejména v Polsku a na obsazených územích Sovětského svazu. Základní text tohoto plánu patřil k nejtajnějším dokumentům nacistického vedení a byl pravděpodobně zničen na sklonku války spolu s mnoha dalšími spisy a dokumenty během jejich hektické hromadné likvidace.¹¹⁷ I přesto je možné z řady dalších dochovaných materiálů zrekonstruovat jeho obsah dosti přesně. Hovořilo se zde nejen o přesídlovacích a osídlovacích plánech, germanizaci a rasové selekci, ale i o záležitostech plánování a nové výstavby.

113 Jinými slovy, „národnost, či lépe řečeno rasa, nespočívá v řeči, nýbrž v krvi“ (A. Hitler: *Mein Kampf*, München 1938, s. 428).

114 Viz J. Balcarová: „*Jeden za všechny, všichni za jednoho!*“, s. 272.

115 Srov. J. Tesař: Poznámky k problémům okupačního režimu v tzv. „protektorátě“, s. 164–165.

116 I. Heinemann et al.: *Wissenschaft – Planung – Vetreibung*, s. 6, cit. podle J. Balcarová: „*Jeden za všechny, všichni za jednoho!*“, s. 272.

117 Viz Miroslav Kárný: *Generalní plán Východ*, s. 345; I. Heinemann et al.: *Wissenschaft – Planung – Vetreibung*, s. 6.

2.2 České země v plánech nacistů

Vzhledem k tomu, že v Generálním plánu Východ nejsou české země explicitně uvedeny,¹¹⁸ je pro zodpovězení otázky jejich případného zahrnutí či nezahrnutí důležitý zejména dokument vypracovaný dne 27. dubna 1942 dr. Erichem Wetzelem, vedoucím hlavního poradního institutu rasově-politického úřadu NSDAP, a nazvaný Stanovisko a myšlenky ke Generálnímu plánu Východ říšského vůdce SS. Z textu jednoznačně vyplývá, že do plánu není „česká otázka“ zakomponována a je zde „pouze“ analyzována rasová hodnota českého národa a nastíněn osud rasově nebo politicky nevhodných elementů pro osídlování Sibiře. Jednalo se tedy spíše o jakýsi náznak případného vývoje, jak dokládají následující formulace: „Podle dnešních názorů má být poněmčena velká část Čechů, pokud se nejví rasově pochybnými. Počítá se tu asi s 50 % českého obyvatelstva, které připadají v úvahu. Vycházíme-li z těchto čísel, zbylo by asi tři a půl milionu Čechů, kteří by museli být postupně odstraněni z říšského území, protože se jejich poněmčení nepředpokládá. Pokud přitom jde o české intelektuální kruhy, musí se vždy počítat se zvláštní nebezpečností. Ta se sice u Čechů neprojevuje ani tak v násilných činech, jako je tomu zřejmě u Poláků, přesto však nelze popřít, že česká inteligence je naplněna fanatickou nenávisťí vůči německému národu a ještě dlouho bude. Častěji se objevovaly plány odsunout rasově nevyhovující Čechy do východních oblastí. U inteligence to nepřichází v úvahu. Zde se musí dát přednost cestě, která je zřejmě vhodná i pro nežádoucí polskou inteligenci, cesta vystěhování do zámoří. Pokud však jde o poměrně neškodné české rolníky, řemeslníky, průmyslové dělníky apod., není třeba nic namítat proti jejich použití při pracovním nasazení, a tím i při usídlování ve východních oblastech, se kterými se nepočítá jako s německými osídlovacími oblastmi. Nutno si přitom rozmyslet, zda by se neměli vhodní, v úvahu přicházející Češi přivést do sibiřského prostoru, kde by rozptýlení rovněž zanikli v sibiřanství, a tím by mohli přispět k tomu, aby se sibiřanství

118 České země se v souvislosti s nacistickým plánováním Východu objevují v dokumentu datovaném 18. červnem 1942, který se nazýval *Gesamt-Siedlungsplan* (Komplexní osídlovací plán) a který zahrnoval dřívější osídlovací plány pro oblasti Gdaňsk – Západní Prusko, Župa Povartí (*Warthegau*) a Horní Slezsko, jihovýchodní Prusko a náznakem i prostor Čech a Moravy, Alsaska-Lotrinska, Horního Kraňska a jižního Štýrska. Viz C. Madajczyk (ed.): *Vom Generalplan Ost zum Generalsiedlungsplan*, dok. č. 27, s. 133–134; Richard Němec: Hitler's "Generalsiedlungsplanung Ost": a case only for Poland? A forgotten dimension of national-socialist spatial and town planning in the former Czechoslovakia, *Planning Perspectives* 31, č. 1 (2016), s. 3–4.

dále vyvíjelo od ruského národa (*Russentum*).¹¹⁹ Co se týče samotného geografického vymezení pojmu *Der deutsche Osten*, byly do něj v následujících letech zahrnuty široké oblasti přiléhající k hranicím meziválečného Německa a důsledky, minimálně v podobě plánované germanizace, měly být pro okupované země podobné bez rozdílu, zda se ocitly v hlavních pasážích Generálního plánu Východ, či nikoli.¹²⁰

To, že se Hitler německou expanzí na východ zabýval již ve dvacátých letech, dokládají pasáže z jeho knihy, nicméně „česká otázka“ pro něj v této době nebyla určující, neboť ji zmiňuje pouze okrajově v souvislosti s národnostní politikou habsburské monarchie, která byla zaměřena proti německému národu: „Úplnému zhroucení bylo v parlamentu stále zabráněno ponižujícími ústupky, které byly učiněny na úkor německého živlu. Obrana státu v celé zemi spočívala ve vzájemném postavení různých národností. Ale obecný trend tohoto vývoje byl namířen proti Němcům. Zejména proto, že nástupnické právo propůjčovalo jistý vliv arcivévodovi Františku Ferdinandovi, byla politika vzrůstu moci Čechů prováděna systematicky od vyšších stupňů správy až po ty nižší. Dědic duální monarchie všemi prostředky, které měl k dispozici, osobně podporoval politiku, jejímž cílem bylo eliminovat vliv německého živlu, nebo alespoň působil jako ochránce této politiky. S využitím státních úředníků jako nástrojů se ryze německé okresy postupně, ale rozhodně dostaly do nebezpečné zóny smíšených jazyků. I v Dolním Rakousku se tento proces začal prosazovat stále zrychleným tempem a Vídeň byla Čechy vnímána jako jejich největší město.“¹²¹ Hitlerovi na habsburském soustátí vadila jeho národnostní promíšenost: „Čím víc jsem poznával vnitřní jalovost tohoto státu a nemožnost jeho záchrany, tím víc jsem nabýval jistoty, že tento stát už může přinést německému národu jenom neštěstí. Nabyl jsem přesvědčení, že tento stát musí nutně stísňovat a omezovat každého

119 Cit. podle M. Kárný: *Generální plán Východ*, s. 369–370.

120 Podle teoretika architektury Vladimíra Czumala *Generalplan Ost* počítal s kolonizací východního prostoru, který v Himmlerově koncepci zahrnuje i české země, prostřednictvím tří tzv. osídlovacích žup a systému 36 opěrných bodů, obklopených sítí německých vesnic. Odtud mají později vycházet paprskovitě tzv. branné a osídlovací valy. Do posledního detailu jsou zpracovány typové projekty branných vesnic, soustředěných kolem moderního velkostatku a domu NSDAP. Vladimír Czumalo: *Česká teorie architektury v letech okupace*, Praha: Karolinum 1991, s. 64.

121 A. Hitler: *Mein Kampf*, München 1938, s. 75. Dále na adresu záměrů následníka trůnu Hitler uvedl: „V rodinném kruhu tohoto nového Habsburka byla upřednostňována čeština. Manželkou arcivévodky byla dříve česká hraběnka a s princem byla provdána morganatickým sňatkem. Pocházela z prostředí, kde bylo tradiční nepřátelství k Němcům. Hlavní myšlenkou arcivévodky bylo založit ve střední Evropě slovanský stát, který měl být vybudován na čistě katolickém základě, aby sloužil jako hráz proti pravoslavnému Rusku.“ (ibid., s. 101)